

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
Beograd, Republika Srbija

u saradnji sa:

Organizacijom za evropsku bezbednost i saradnju
Misija Oebs u Srbiji

Ekspertsko istraživanje i analiza povrata u Republici Srbiji

dr Ivana Stevanović • dr Janko Međedović • dr Boban Petrović • Nikola Vujičić

Beograd,
januar 2018. godine

Naziv projekta: Ekspertsko istraživanje i analiza povrata u Republici Srbiji (orig. "Expert research and analysis on re-offending in Serbia").

Ugovorne strane: Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju - Misija u Srbiji (*u nastavku:* Oebs) i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja (*u nastavku:* Institut).

Broj projekta: 2400703 od 10.7.2017. godine.

Trajanje projekta: od 10.7.2017. do 10.12.2017. godine.

Rukovodilac projekta: dr Ivana Stevanović, viši naučni saradnik i direktor Instituta

Koordinator projekta: Nikola Vujičić

Autori Izveštaja - istraživački tim:

dr Ivana Stevanović • dr Janko Međedović • dr Boban Petrović • Nikola Vujičić

NAPOMENA: Sastavni deo ovog izveštaja je dokument koji je nastao iz rezultata dobijenih korišćenjem naučne metodologije i dokazima o osnovanosti nalaza koje su autori izneli u ovom tekstu.

Project title: "Expert research and analysis on re-offending in Serbia".

Contracting Parties: Organization for Security and Co-operation in Europe - Mission to Serbia (*hereinafter:* Osce Serbia) and Institute of Criminological and Sociological Research (*hereinafter:* Institute).

UB Project Number: 2400703 (date: 10/07/17)

Duration of the Project: from 10/07/17 to 10/12/17

Project Manager: Ivana Stevanović, PhD, Senior Research Fellow and Director of Institute

Project Coordinator: Nikola Vujičić

Authors of the Report:

Ivana Stevanović, PhD • Janko Međedović, PhD • Boban Petrović, PhD • Nikola Vujičić, L.L.M.

NOTE: An integral part of this report is a document with a scientific background and evidence of the merits of the findings written by the authors in this report.

SADRŽAJ

UVODNE NAPOMENE	5
1. UTICAJ STRUČNOG OSPOSOBLJAVANJA NA POVRAT U REPUBLICI SRBIJI	7
1.1. UVODNE I METODOLOŠKE NAPOMENE	7
1.1.1. Predmet istraživanja	7
1.1.2. Uzorak	8
1.1.3. Procedura	8
1.2. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	8
1.2.1. Deskriptivna statistika	8
1.2.2. Podaci o krivičnom delu, kazni i ranijoj osuđivanosti	10
1.2.3. Disciplinsko kažnjavanje osuđenih lica u toku izvršenja kazne zatvora	11
1.2.4. Stručno osposobljavanje - VET projekat	11
1.2.5. Upitnik za procenu rizika	11
1.2.6. Podaci o povratu, krivičnom delu i dužini kazne za novoučinjeno delo	12
1.2.7. Predviđanje kriminalnog povrata	14
2. SPECIJALNA ZATVORSKA BOLNICA - MERE BEZBEDNOSTI OBAVEZNOG LEČENJA NARKOMANA I ALKOHOLIČARA	17
2.1. UVODNE I METODOLOŠKE NAPOMENE	17
2.1.1. Predmet istraživanja	17
2.1.2. Uzorak	17
2.1.3. Procedura	17
2.2. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	18
2.2.1. Podaci o krivičnom delu, tipu dela i kazni	18
2.2.2. Podaci o vrsti mere bezbednosti i vremenu provednom u SZB	19
2.2.3. Odnos mera bezbednosti i tipa izvršenog krivičnog dela	19
2.2.4. Razlike u demografskim karakteristikama između lica sa različitim izrečenim merama bezbednosti	19
2.2.5. Povrat - deskriptivna statistika	19
2.2.6. Predviđanje kriminalnog povrata	21
3. ALTERNATIVNE KRIVIČNE SANKCIJE I POVRAT	23
3.1. UVODNE I METODOLOŠKE NAPOMENE	23
3.1.1. Predmet istraživanja	23

3.1.2. Uzorak	23
3.1.3. Procedura	24
3.2. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	24
3.2.1. Podaci o krivičnom delu, tipu, mnogostrukosti dela i dužini krivične sankcije	24
3.2.2. Ishod alternativne sankcije	25
3.2.3. Povrat - deskriptivna statistika	26
3.2.4. Predviđanje kriminalnog povrata	27
4. VASPITNO-POPRAVNI DOM U KRUŠEVCU	29
4.1. UVODNE I METODOLOŠKE NAPOMENE	29
4.1.1. Predmet istraživanja	29
4.1.2. Cilj istraživanja, uzorak, procedura	30
4.2. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	30
4.2.1. Podaci o krivičnom delu, broju, mnogostrukosti i tipu krivičnog dela	30
4.2.2. Povrat - deskriptivna statistika	31
4.2.3. Predviđanje povrata	31
OSVRT NA ISTRAŽIVANJE - ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	33

UVODNE NAPOMENE

Imajući u vidu veliki problem povrata, na koji se sve češće ukazuje u naučnoj i stručnoj javnosti, osmišljen je ovaj projekat sa ciljem da se sagledaju razmere kriminalnog recidiva, a na osnovu istraživanja koje je sprovedeno u okviru kazneno popravnih zavoda u Sremskoj Mitrovici, Požarevcu i Nišu, Specijalne zatvorske bolnice u Beogradu, te vaspitno-popravnog doma u Kruševcu. Pored ovih ustanova, sagledan je povrat i u odnosu na ona lica prema kojima je primenjena neka od zakonom predviđenih alternativnih krivičnih sankcija, a prema podacima koji se beleže u okviru Kancelarije za alternativne sankcije u Beogradu. Provera povrata je izvršena u okviru Ministarstva pravde - Uprave za izvršenje krivičnih sankcija. Povrat u Republici Srbiji, sagledan je u okviru sledećih celina:

Prvi deo - *Uticao stručnog osposobljavanja na povrat u Republici Srbiji*: cilj ovog dela istraživanja, bio je da se sagleda uticaj posebnih obuka na kriminalni povrat koje su osuđena lica prošla u toku 2012. i 2013. godine, u okviru projekta *Podrška stručnom obrazovanju i obuci u zatvorskim ustanovama u Srbiji*. To je urađeno na taj način što su formirane dve grupe ispitanika - kriterijumska (osobe koje su prošle obuku) i kontrolna (osobe koje nisu prošle obuku), nakon čega je vršeno prikupljanje, unos i analiza podataka, koji su poslužili za utvrđivanje kako povrata, tako i faktora na osnovu kojih je moguće izvršiti njegovo predviđanje.

Drugi deo - *Specijalna zatvorska bolnica*: ovim delom istraživanja, obuhvaćena su lica prema kojima su primenjene mere bezbednosti obaveznog lečenja narkomana i obaveznog lečenja alkoholičara. Osnovni cilj je bio da se sagleda šta se dešava sa osuđenim licima po isteku mere bezbednosti i koliki je procenat onih koji nakon izvršenja kazne zatvora recidiviraju.

Treći deo - *Alternativne krivične sankcije*: kako alternativne sankcije sve više dobijaju na značaju i primetna je njihova šira primena u praksi, u ovom delu istraživanja su sagledane dve alternative kazni lišenja slobode i to: kazna rada u javnom interesu i uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom. Kao i u prethodnim slučajevima, po prikupljanju podataka, cilj je bio da se utvrdi broj povratnika.

Četvrti deo - *Vaspitno-popravni dom u Kruševcu*: maloletnici, kao posebno osetljiva kategorija, posebno su sagledani kroz primenu vaspitne mere upućivanja u vaspitno-popravni dom. Cilj je bio, slično kao i u prvom delu istraživanja, da se sagledaju oni ispitanici koji su prošli posebne vidove obrazovanja koji su predviđeni programom postupanja. Pored osnovnih podataka o učinocu, krivičnom delu, krivičnoj sankciji i povratu, pojedinačno ispitivane varijable su sagledane i kao faktori na osnovu kojih je moguće izvršiti predviđanje recidiva.

Pored navedene četiri celine, projektom je trebalo da bude obuhvaćen i Kazneno-popravni zavod za maloletnike u Valjevu, ali usled proceduralnih problema koji su se ogledali u nerazumevanju ustanove u pogledu neophodnosti sprovođenja istraživanja, istraživačkom timu nije bilo omogućeno da obavi istraživanje (detaljnije vid. *Finalni izveštaj o sprovođenju projekta*).

U nastavku izveštaja, u pogledu svake pobrojane celine, prikazani su osnovni nalazi istraživanja, pri čemu se svaka celina u osnovi sastoji od uvodnih - metodoloških napomena, rezultata istraživanja i zaključnih razmatranja.¹

1 U ovoj verziji izveštaja, navedne su osnovne polazne tačke svake od pobrojanih celina. Za detaljnije podatke o samoj pozadini istraživanja, metodologiji i naučnoj zasnovanosti zaključaka koje su autori izneli u ovom tekstu, videti integralni izveštaj „Ekspertsko istraživanje i analiza povrata u Republici Srbiji“.

1. UTICAJ STRUČNOG OSPOSOBLJAVANJA NA POVRAT U REPUBLICI SRBIJI

1.1. UVODNE I METODOLOŠKE NAPOMENE

1.1.1. Predmet istraživanja

Povrat postoji onda kada učinilac, koji je ranije osuđivan, ponovo učini krivično delo. Data definicija je opšteg karaktera, s tim što se za njegovo postojanje, naročito kada su u pitanju neke njegove vrste, mogu zahtevati i neki drugi elementi.

Naše ranije zakonodavstvo, razlikovalo je običan i višestruki povrat, pri čemu je ovaj drugi predstavljao fakultativni osnov za pooštavanje kazne. Usvajanjem danas važećeg Krivičnog zakonika (u nastavku: KZ)², zakonodavac Republike Srbije je ostao na rešenju po kome povrat predstavlja fakultativnu otežavajuću okolnost. Naime odredba čl. 55 KZ, upućuje sud da pri odmeravanju kazne povrat može uzeti kao otežavajuću okolnost, pri čemu je posebno potrebno da ceni težinu ranije učinjenog krivičnog dela, da li je ranije delo iste vrste kao i novo delo, da li su oba dela učinjena iz istih pobuda, okolnosti pod kojima su dela učinjena i koliko je vremena proteklo od ranije osude, odnosno od izrečene, oproštene ili zastarele kazne, oslobođenja od kazne, od protoka roka za opozivanje ranije uslovne osude ili od izrečene sudske opomene.

Predmet ovog istraživanja, pre svega je *penološki povrat*, koji postoji u situaciji kada lice, koje je ranije osuđivano na kaznu zatvora, po izlasku iz kazneno-popravne ustanove, ponovo izvrši krivično delo, usled koga je sud i za naknadno učinjeno delo izrekao kaznu zatvora, usled čega se takvo lice ponovo nalazi u sistemu izvršenja. Drugim rečima, u takvoj situaciji, moglo bi se reći da kazna zatvora nije na pravi način uticala na učinioca da prestane sa vršenjem krivičnih dela. U tom smislu, pokušavaju se iznaći mehanizmi kojima se, u toku izvršenja kazne zatvora, a pre svega, prilikom primene tretmana, utiče na učinioca da promeni svoje stavove u pogledu izvršenog krivičnog dela (ovo se pre svega odnosi na ona lica koja su umišljajno izvršila krivično delo). Odnosno, da se nakon puštanja iz kazneno-popravne ustanove lakše adaptira u vanzavodskoj sredini, što se najčešće svodi na dodatne vidove obrazovanja / usavršavanja osuđenog lica.

2 Krivični zakonik, *Sl. glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.

Projekat koji je privukao pažnju naučne i stručne javnosti jeste *Podrška stručnom obrazovanju i obuci u zatvorskim ustanovama u Srbiji*, poznat i pod nazivom VET projekat, koji je primer dobre prakse posle dvadesetak godina "gašenja" obrazovanja u našim zatvorima. Naime, reč je o projektu koji je sproveden uz besplatnu finansijsku podršku Evropske unije, u okviru Kazneno-popravnih zavoda u Sremskoj Mitrovici, Požarevcu i Nišu, u toku 2012. i 2013. godine. U okviru ovog pilot projekta, obuku je završilo 500 osuđenika, a prethodno su obučeni timovi za sprovođenje obuke. Obukom je obuhvaćeno po 60 službenika za tretman i instruktora za pet odabranih deficitarnih zanimanja na tržištu rada u Republici Srbiji. Za teorijsku nastavu, odabrano je i obučeno 20 nastavnika iz srednjih stručnih škola, verifikovanih za obrazovanje odraslih. Kada je reč o vrstama obuke, odnosno deficitarnim zanimanjima, zatvorenicima je bilo omogućeno da se dodatno obrazuju u sledećim oblastima: *pekarstvo* (tri tipa obuke) štampanje tehnikom sito štampe, *zavarivanje* (tri tipa zavarivanja) *stolarstvo* i *povrtarstvo*.

Iako ovakav tip projekata predstavlja značajan pomak u pogledu rada na obrazovanju osuđenih lica, postavlja se pitanje, da li je to dovoljno ili je neophodno učiniti i nešto više, neposredne pre i po puštanju osuđenog lica na slobodu (problem tzv. postpenalnog prihvata). U tom smislu, predmet ovog istraživanja nije penološki povrat sam po sebi, već u kontekstu uticaja stručnog osposobljavanja na smanjenje povrata.

1.1.2. Uzorak

Uzorak je koncipiran da odgovara kvaziekperimentalnom nacrtu istraživanja. **Kriterijumsku grupu** (N=284) su činila osuđena lica koja su tokom 2012. i 2013. godine prošla kroz program obuke *Podrška stručnom obrazovanju i obuci u zatvorskim ustanovama u Srbiji* (u nastavku: VET projekat) za sledeća zanimanja: stolarstvo (32.3%), štampanje tehnikom sito štampe (22.5%), pekarstvo (18.6%), povrtarstvo (17.5%) i zavarivanje (9.1%). **Kontrolna grupa** (N=284) je konstruisana tako da su je sačinjavala lica sa istim tipom izvršenog krivičnog dela kao lica iz kriterijumske grupe. Na ovakav način, postignuto je ujednačavanje grupa kao neophodan uslov za njihovo poređenje, pri čemu su u obe grupe sagledana ona lica koja su izdržala kaznu zatvora najkasnije do 31.12.2016. godine.

1.1.3. Procedura

Podaci o ispitanicima (sociodemografske karakteristike, podaci o krivičnom delu, dužini zatvorske kazne, ranijoj osuđivanosti, disciplinskoj kažnjavanosti, proceni rizika, obukama) preuzeti su iz ličnih listova - dosijea osuđenih lica, koja su kaznu zatvora izdržala u okviru Kazneno-popravnih zavoda u Sremskoj Mitrovici, Požarevcu i Nišu.

Provera podataka o povratu ispitanika izvršena je u okviru Ministarstva pravde - Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, sa presekom na dan 20.11.2017. godine.

1.2. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

1.2.1. Deskriptivna statistika

Prosečan ispitanik je rođen 1978. godine, dok se raspon uzrasta kreće od 1934. do 1994. godine rođenja. Ukoliko se posmatra ukupan broj ranijih osuda, prosečan broj pravnosnažnih presuda nije visok (2.24) ali je raspon veliki (od jedne do ukupno 14 osuda). Sledeća varijabla koja je od značaja, jeste vladanje osuđenih lica

tokom izdržavanja kazne zatvora, pri čemu je prosečnom ispitaniku izrečena samo jedna disciplinska mera, što je statistički podatak koji govori da su u pitanju osuđena lica koje karakteriše relativno dobro vladanje. Ipak, kao i slučaju broja ranijih osuda, raspon broja disciplinskih kazni (izrečenih mera) je velik, počev od toga da postoje ona lica koja nisu disciplinski kažnjavana do onih koja su u toku izvršenja kazne zatvora disciplinski kažnjavana čak 12 puta. Iako su posmatrane obuke u toku 2012. i 2013. godine, svi osuđenici su diplome o stečenom obrazovanju (jedan od pet programa, opisanih u uvodnom delu) stekli u toku 2013. godine. Dalje, uzorkom su obuhvaćena ona lica koja su puštena na slobodu u toku 2014. godine, pri čemu je poslednje puštanje na slobodu bilo 31.12.2016. godine. Kada je reč o prosečnoj dužini kazne, ona iznosi nešto više od 4 godine (49.19 meseci) pri čemu minimalna kazna iznosi 7, a maksimalna 236 meseci. Najzad, ukoliko se posmatra prosečna dužina kazne zatvora kod lica koja su recidivirala, ona iznosi oko 3 godine (36.11 meseci) pri čemu minimum iznosi 30 dana, a maksimum 144 meseca.

Osnovne sociodemografske karakteristike - Pored već pomenute godine rođenja (uzrasta) osuđenih lica, u okviru ovog istraživanja, sagledane su i sledeće karakteristike: bračni status, broj dece, podatak o tome sa kime učinilac živi, obrazovanje i zaposlenje.

Bračni status - Najveći broj lica, njih 225 (39,6%) je neoženjeno, potom 122 lica (21,5%) je oženjeno, u vanbračnoj zajednici je ukupno 95 (16,7%), razvedeno 46 (8,1%) dok je svega 7 lica (1,2%) u statusu udovca. Podatak nije bio dostupan za 73 osuđena lica, odnosno 12,9%. Ukoliko ovih pet pobrojanih kategorija svedemo na dve osnovne, koje bi pokazivale da li je lice u zajednici (bračnoj ili vanbračnoj) odnosno samo, može se reći da je više onih koji su sami - oko 56% (278), u odnosu na one koji žive u zajednici - oko 44% (217).

Broj dece - Kao i slučaju prethodne karakteristike, i u slučaju dece, najveći broj njih nema decu - oko 57,4% osuđenih lica (284). Oni koji imaju decu, najčešće imaju jedno - 22,2% (110), dvoje - 13,7% (68), troje - 4,2% (21) i četvero dece - 1,6% (8). Sa procentualnim učešćem ispod 1% su oni osuđenici koji imaju više od četvero dece. I u pogledu ove sociodemografske karakteristike, podatak o broju dece nije bio dostupan za 73 osuđena lica, odnosno 12,9%.

Podatak o tome sa kime činilac živi - Sa porodicom živi najveći broj osuđenih lica - 425 (74,8%). Porodicom, u smislu prikupljenih podataka, smatra se bilo koja situacija u kojoj ispitanik ne živi sam - npr. živi sa roditeljima, sa suprugom, sa vanbračnim partnerom, sa decom i sl. Pre stupanja na izdržavanje kazne zatvora, njih 64 (11,3%) živelo je samo. Podatak za 79 ispitanika (13,9%) nije bilo moguće dobiti u ličnim listovima osuđenih lica.

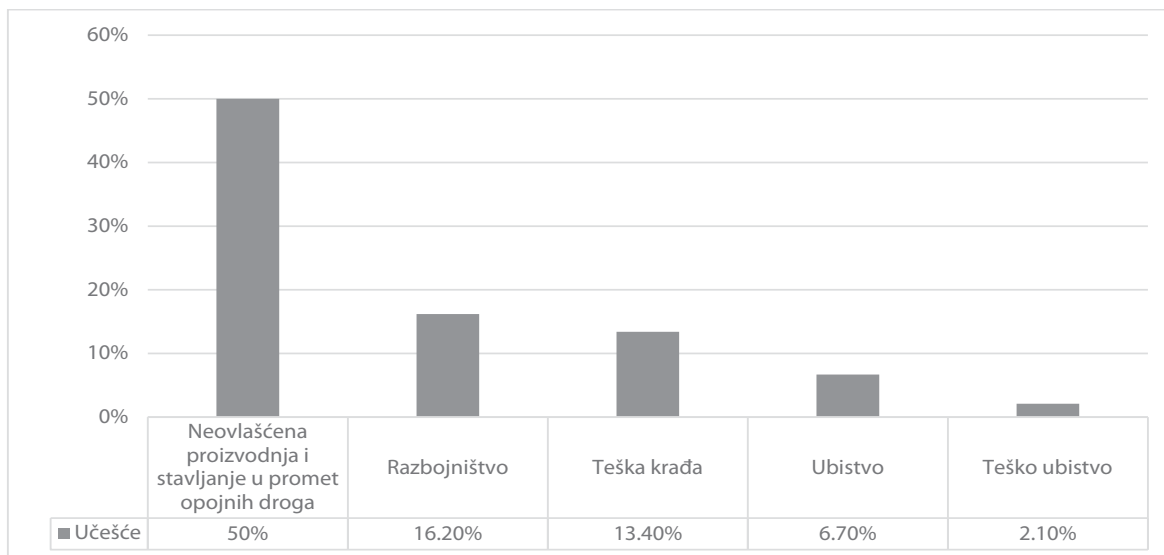
Obrazovanje - Najveći broj ispitanika ima završenu srednju školu - 352 (62%) dok ih je najmanje bez bilo kakvog obrazovanja - 7 (1,2%). Sa nepotpunom osnovnom školom je 25 osuđenih lica (4,4%), sa završenom osnovnom školom njih 144 (25,3%) dok svega 17 lica (3%) ima stečeno visoko obrazovanje. Podatak o obrazovanju nije bilo moguće prikupiti za 23 osuđena lica, odnosno 4,1%.

Zaposlenje - U vreme izvršenja krivičnog dela, najveći broj osuđenih lica je bio nezaposlen - 328 (57,7%) zaposleno njih 160 (28,2%) dok podatak nije bio dostupan za 80 ispitanika (14,1%).

Zloupotreba droga / alkohola - Od ukupnog broja ispitanika, prema 9,7% njih je pre stupanja izvršenje kazne zatvora, primenjena mera bezbednosti obaveznog lečenja narkomana, odnosno obaveznog lečenja alkoholičara.

1.2.2. Podaci o krivičnom delu, kazni i ranijoj osuđivanosti

Podaci o krivičnom delu - Posmatrano po krivičnim delima, najveći broj lica - njih 284 (50%) izdržavalo je kaznu zatvora zbog učinjenog krivičnog dela iz čl. 246 KZ - neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga, razbojništvo iz čl. 206 KZ (92 osuđena lica, odnosno 16,2%), teška krađa iz čl. 204 KZ (76 osuđenih lica, odnosno 13,4%), ubistvo iz čl. 113 KZ (38 osuđenih lica, odnosno 6,7%) i teško ubistvo iz čl. 114 KZ (12 osuđenih lica, odnosno 2,1%) što je prikazano na Grafikonu 1.³

Grafikon 1. Krivična dela zbog kojih su osuđena lica primarno izdržavala kaznu zatvora

Podaci o kazni - Prosečna dužina kazne zatvora iznosi nešto više od 4 godine (49.19 meseci) pri čemu minimalna kazna iznosi 7, a maksimalna 236 meseci. Minimalnu kaznu od 7 meseci, ispitanik je izdržavao zbog izvršenog krivičnog dela laka telesna povreda iz čl. 122 KZ. Suprotno tome, maksimalna kazna od 19 godina i 8 meseci, predstavlja skupnu kaznu za sledeća krivična dela: silovanje iz čl. 178 KZ, teška krađa iz čl. 204 KZ, neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga iz čl. 246 KZ i nedozvoljena proizvodnja, držanje, nošenje i promet oružja i eksplozivnih materija iz čl. 348 KZ. Dakle, kada je reč o dužini kazne, izrazit je raspon u odnosu na minimalnu i maksimalnu kaznu zatvora.

Podaci o ranijoj osuđivanosti - Od ukupnog broja ispitanika (N=568) njih 356 (62,7%) je ranije osuđivano, 192 (33,8%) ispitanika nije, dok je podatak nedostupan za 20 lica (3,5%). Ukoliko se posmatraju samo lica koja su ranije osuđivana, njih 20,6% je ranije imalo jednu osudu, dok je oko 42,1% ispitanika dva i više puta osuđivano, ne računajući presudu zbog koje se ispitanik poslednji put nalazio u kazneno-popravnom zavodu. Ukoliko se posmatra prosek broja ranijih osuda, on iznosi 2.24 (odnosno, *ukoliko se uračuna* i presuda

3 Pored navedenih krivičnih dela, u strukturi dela se nalaze i ona krivična dela, čije je učešće u ukupnoj strukturi neznatno i to: sa po 1,1% (po 6 ispitanika) - silovanje iz čl. 178 KZ, nasilje u porodici iz čl. 194 KZ i prevara iz čl. 208 KZ; sa po 0,9% (po 5 ispitanika) - teška dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja iz čl. 297 KZ i nedozvoljena proizvodnja, držanje, nošenje i promet oružja i eksplozivnih materija iz čl. 348 KZ; sa po 0,7% (po 4 ispitanika) - teška telesna povreda iz čl. 121 KZ, obljuba sa detetom iz čl. 180 KZ i udruživanje radi vršenja krivičnih dela iz čl. 346 KZ; sa po 0,5% (po 3 ispitanika) - krađa iz čl. 203 KZ, teška dela protiv opšte sigurnosti iz čl. 288 KZ i zloupotreba službenog položaja iz čl. 359 KZ; sa po 0,4% (po 2 ispitanika) - falsifikovanje novca iz čl. 241 KZ, izazivanje opšte opasnosti iz čl. 278 KZ, iznuda iz čl. 214 KZ, laka telesna povreda iz čl. 122 KZ, nasilničko ponašanje iz čl. 344 KZ, nedavanje izdržavanja iz čl. 195 KZ, otmica iz čl. 134 KZ i trgovina ljudima iz čl. 388 KZ i 0,2% (1 ispitanik) - napad na službeno lice u vršenju službene dužnosti iz čl. 323 KZ.

zbog koje se osuđeno lice poslednji put nalazilo na izdržavanju kazne zatvora, prosek iznosi 3.24 *presude po ispitaniku*).

1.2.3. Disciplinsko kažnjavanje osuđenih lica u toku izvršenja kazne zatvora

Disciplinski prestupi su teže i lakše povrede pravila reda i bezbednosti, kao i povrede drugih pravila ponašanja osuđenog lica, na osnovu kojih se osuđenom licu izriču disciplinske mere utvrđene odredbama Zakona o izvršenju krivičnih sankcija (u nastavku: ZIKS)⁴. U skladu sa odredbama KZ, disciplinski će se kazniti osuđeni koji za vreme izvršenja kazne zatvora učini krivično delo za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do jedne godine (čl. 156 st. 1 i 2 ZIKS). Ponašanja koja predstavljaju *teže*, odnosno *lakše disciplinske prestupe*, detaljno su uređena u čl. 157 i 158 ZIKS, dok su odredbom čl. 159 ZIKS propisane vrste disciplinskih mera.

U ovom delu, istraživanje je pokazalo da najveći broj lica - 323, odnosno 56,9% nije disciplinski kažnjavano u toku izvršenja kazne zatvora. Kada je reč o onima koji su disciplinski kažnjavani, 76 ispitanika (13,4%) je jednom kažnjeno, a dva i više puta je kažnjeno ukupno 80 osuđenih lica (14%). Ovde je važno naglasiti da podatak o disciplinskoj kažnjavanosti nije bio dostupan za 89 ispitanika (15,7%). Prosečnom ispitaniku izrečena je samo jedna disciplinska mera (preciznije, ovaj prosek iznosi 0,75 po osuđenom licu) što je statistički važan podatak, koji govori o tome da su u pitanju lica koje karakteriše relativno dobro vladanje. Ipak, raspon broja disciplinskih mera je velik, budući da sa jedne strane postoje ona lica koja nisu disciplinski kažnjavana, dok su na drugoj strani oni koja su u toku izvršenja kazne zatvora disciplinski kažnjavana i do čak 12 puta.

1.2.4. Stručno osposobljavanje - VET projekat

Obuke (stručno osposobljavanje) u okviru VET projekta, završilo je 500 osuđenih lica u tri najveća kazneno-popravna zavoda u Republici Srbiji, odnosno u kazneno-popravnim zavodima u Sremskoj Mitrovici, Požarevcu i Nišu. Ovim istraživanjem, obuhvaćena su ona osuđena lica koja su obuku započela krajem 2012. i u toku 2013. godine, pri čemu su iste realizovane najkasnije na dan 31.12.2013. godine.

Od ukupnog broja ispitanika u kriterijumskoj grupi, najveći broj njih - 92 (32,3%) završilo je obuku za izradu i montažu nameštaja od pločastog materijala. Štampanje tehnikom sito štampe, završilo je 64 (22,5%) ispitanika. Tri vrste obuka u oblasti pekarstva (proizvodnja raznih vrsta hleba, izrada bureka i izrada lisnatog testa i kora) završilo je ukupno 53 osuđena lica (18,6%) dok se za proizvodnju ranog povrća u zaštićenom prostoru obučilo njih 50 (17,5%). Najmanja zainteresovanost je bila za oblast zavarivanja (tri vrste obuka ovog tipa: argonsko, CO₂ i elektrolučno zavarivanje) koju obuku je završilo 26 ispitanika (9,1%).

1.2.5. Upitnik za procenu rizika

Upitnik za procenu rizika, kapaciteta i potreba osuđenog predstavlja osnov za rad službenika za tretman, ali i osnov svih daljih aktivnosti prema osuđenom. On omogućava sveobuhvatnu analizu psihološkog, pedagoškog, kriminološkog i socijalnog funkcionisanja osuđenog, koja se vrši u cilju procene rizika, kapaciteta za promene i specifičnih potreba osuđenog. Strukturiran je sa ciljem da pomogne stručnom zavodskom osoblju da procene kolika je verovatnoća da će osuđeni recidivirati, ali i koliki je rizik od povreda koje osuđenik može da nanese sebi, društvenoj zajednici i zakonskim normama (kao takav, daje sveobuhvatne podatke o: *krivičnom delu, kriminalnom dosijeu, stavu osuđenog prema krivičnom delu, uslovima stanovanja osuđenog, porodičnim i bračnim odnosima, obrazovanju i obuci, odnosu prema radu i zapošljavanju, raspolaganju novcem i prihodima,*

4 Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, *Sl. glasnik RS*, br. 55/2014.

životnom stilu i socijalnim kontaktima, zloupotrebi alkohola, droga, psihološkim faktorima, ponašanju prema drugima i načinu razmišljanja).

Navedeni, sveobuhvatni upitnik za procenu rizika, popunjava se prilikom primarne klasifikacije osuđenog lica, ali i naknadno, u toku primene tretmana prema osuđenom licu. Ono što je važno naglasiti, jeste da se svih 14 pobrojanih kategorija (krivično delo, kriminalni dosije itd.) sagledavaju u okviru upitnika za procenu rizika onih lica prema kojima se izvršava kazna zatvora u trajanju dužem od tri godine - tzv. „veliki upitnik“. Sabiranjem pojedinačnih skorova, daju se svojevrsne procene i to:

- › **Stepen rizika:** osnovna kategorija koja se dobija zbirom svih pojedinačnih varijabli, pri čemu se razlikuju sledeći stepeni rizika: nizak (0 do 39 poena) srednji (40 do 80 poena) visok (81 do 120 poena) i ekstremno visok (preko 120 poena).
- › **Procena verovatnoće ponavljanja krivičnog dela:** niska (0 do 7 poena) srednja (8 do 14 poena) i visoka (15 do 28 poena).
- › **Procena stepena rizika:** nizak (0 do 7 poena), srednji (8 do 13 poena) i visok (14 do 26 poena).

Za razliku od „velikog upitnika“, prema osuđenima koji izdržavaju kaznu zatvora do tri, uključujući i tri godine, primenjuje se „mali upitni“, kod koga se sagledavaju identične kategorije, ali na jedan mahom prostiji i manje komplikovan način, pri čemu se u krajnjem skoru navodi samo „stepen rizika“, koji može biti nizak, srednji i visok.

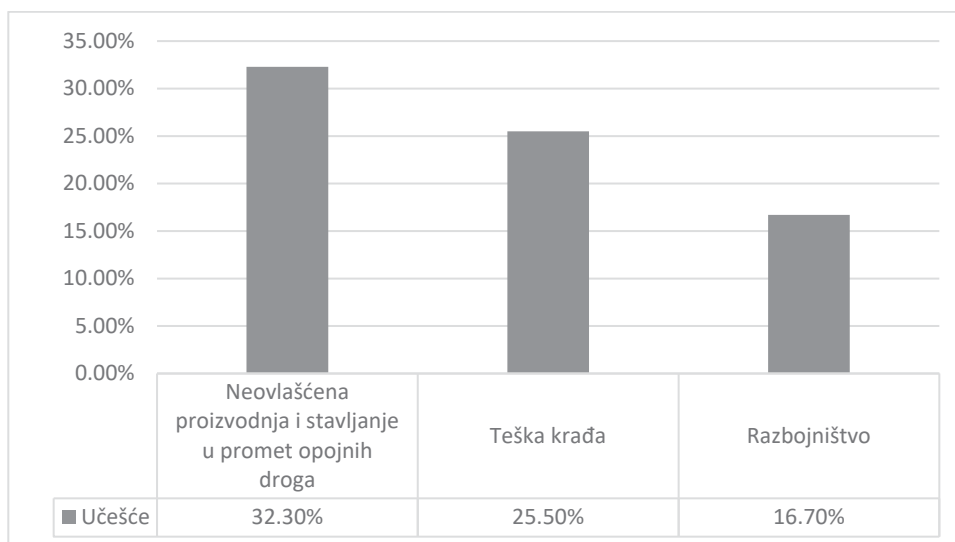
Ukoliko se sagleda ukupan zbir poena po svim kategorijama, prosečan ispitanik je pri poslednje vršenoj proceni imao ukupno oko 54 poena - *srednji stepen rizika*. Međutim, raspon je izrazito visok, pri čemu minimalan ukupan skor iznosi 5 poena (nizak stepen rizika) a maksimalni 129 (veoma visok stepen rizika). Podatak o ukupnom skoru na upitniku za procenu rizika, nije bio dostupan za 129 ispitanika (22,7%). Na ovom mestu, važno je naglasiti da je samo za petinu osuđenih lica (20,4%) procenjen nizak stepen rizika, srednji stepen za više od polovine ispitanika (53,9%) dok je visok stepen karakterističan za gotovo četvrtinu osuđenih lica (24,8%). Ovi podaci ne mogu biti zanemareni, naročito ako se ima u vidu da je ovde reč o procenama koje su mahom date neposredno pri samom isteku zatvorske kazne.

1.2.6. Podaci o povratu, krivičnom delu i dužini kazne za novoučinjeno delo

Podaci o povratu - Povratnicima, u smislu ovog istraživanja, smatraju se ona lica koja su od datuma puštanja iz kazneno-popravnog zavoda do 20.11.2017. godine izvršila novo krivično delo, usled čega im je izrečena kazna zatvora, odnosno neka od alternativnih krivičnih sankcija, predviđenih odredbama KZ. Budući da su samo sagledani penološki povratnici, ne treba ispustiti iz vida da potencijalno postoje i ona lica koja su izvršila novo krivično delo, ali su kažnjena npr. novčanom kaznom, usled čega ih nije bilo moguće sagledati kao povratnike u elektronskom sistemu koji se vodi u okviru Ministarstva pravde - Uprave za izvršenje krivičnih sankcija.

Podatke nije bilo moguće prikupiti za 10% ispitanika, zato što su nedostajali jedinstveni matični brojevi osuđenih lica, na osnovu kojih je vršena provera u sistemu. U odnosu na one ispitanike za koje je bilo moguće izvršiti proveru, njih **94 (18,4%) je recidiviralo**.

Podaci o novom krivičnom delu - Posmatrano po krivičnim delima, najveći broj lica - njih 33 (32,3%) ponovo se nalazi u sistemu izvršenja zbog izvršenog krivičnog dela iz čl. 246 KZ - neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga, potom zbog krivičnog dela teška krađa iz čl. 204 KZ - 26 ispitanika (25,5%) i krivičnog dela razbojništva iz čl. 206 KZ - 17 (16,7%). Šematski prikaz, dat je na Grafikonu 2.⁵

Grafikon 2. Krivična dela za koja su povratnici najčešće osuđeni

Podaci o kazni - Prosečna dužina kazne zatvora u slučaju povrata, iznosi oko 3 godine (36.11 meseci) pri čemu minimalna kazna iznosi 30 dana, a maksimalna 144 meseca. Minimalnu kaznu od 30 dana, sud je izrekao za izvršeno krivično delo iz čl. 348 KZ - nedozvoljena proizvodnja, držanje, nošenje i promet oružja i eksplozivnih materija. Suprotno, najduža nova kazna iznosi 12 godina, zbog izvršenog krivičnog dela silovanje iz čl. 178 KZ.

Razlike između kriterijumske i kontrolne grupe u odnosu na povrat - Iako bi obrazovni sistem i stručno osposobljavanje trebalo da doprinesu tome da lice po završetku izdržavanja kazne zatvora ne vrši krivična dela, odnosno da mu se na taj način omogući da lakše dođe do zaposlenja, usled čega će prestati potreba za vršenjem krivičnih dela (makar onih imovinskih, koja procentualno čine najveći udeo u strukturi svih izvršenih krivičnih dela) u slučaju VET projekata, pokazalo se da oni sami po sebi nisu dovoljni. Ukoliko se posmatraju procenti povrata po grupama, **vidi se da je tačno jednak broj ispitanika recidivirao u obe grupe, po 18.4%. Dakle, povrat se statistički značajno ne razlikuje kod osuđenih lica koja su prošla obuke u odnosu na ona koje nisu imala dodatnu edukaciju.**

5 Pored navedenih krivičnih dela, ispitanici su u povratu izvršili i sledeća krivična dela, čije je procentualno učešće u ukupnoj strukturi dela znatno niže: 5,9% (6 ispitanika) - krađa iz čl. 203 KZ; sa po 2,9% (po 3 ispitanika) - razbojnička krađa iz čl. 205 KZ, napad na službeno lice u vršenju službene dužnosti iz čl. 323 KZ, nedozvoljena proizvodnja, držanje, nošenje i promet oružja i eksplozivnih materija iz čl. 348 KZ i falsifikovanje isprave iz čl. 355 KZ; sa po 2% (po 2 ispitanika) - ubistvo iz čl. 113 KZ, silovanje iz čl. 178 KZ i nasilje u porodici iz čl. 194 KZ; sa po 1% (po 1 ispitanik) - izazivanje opšte opasnosti iz čl. 278 KZ i nasilničko ponašanje iz čl. 344 KZ.

1.2.7. Predviđanje kriminalnog povrata

Zloupotreba droga / alkohola - U datom uzorku, zloupotreba droga, odnosno zloupotreba alkohola (*misli se na neku od dve mere bezbednosti predviđenih odredbama KZ*) nisu bili statistički značajno povezani sa recidivom, iako egzaktni procenat ljudi koji su recidivirali a zloupotrebljavaju navedene supstance jeste nešto veći u odnosu na ispitanike koji ne zloupotrebljavaju supstance (za oko 3,3%) .

Bračni status i povrat - Bračni status je povezan sa recidivom. Ovaj efekat je najjače izražen kod onih lica koja su neoženjena. Drugim rečima, u najvećoj meri recidiviraju neoženjeni ispitanici (37 ispitanika) potom oni koji žive u vanbračnoj zajednici (22 ispitanika), oženjeni (10 ispitanika), razvedeni (9 ispitanika) dok ispitanici koji su udovci nisu recidivirali (ne treba zanemariti činjenicu da je u poslednje navedenoj kategoriji bilo svega šest ispitanika). Ipak, sagledavanjem odnosa broja povratnika i onih koji to nisu u okviru svake pobrojane pojedinačne kategorije, dolazi se do zaključka da su najviše recidivirala lica koja se nalaze u vanbračnoj zajednici (29,3%). Ukoliko se sve ove kategorije svedu na dve osnovne: prva, lica koja žive u zajednici (bračna ili vanbračna) i druga, lica koja nisu u zajednici (ostale tri kategorije) može se konstatovati da su u datom uzorku za oko 9% više recidivirali ispitanici koji se nalaze u drugoj grupi.

Obrazovanje i povrat - Teorijski posmatrano, obrazovanje bi trebalo odvrćajuće da deluje na vršenje krivičnih dela, samim tim i na potencijalni povrat. U konkretnom slučaju, veza između obrazovanja i recidiva postoji, ali nije ona koja je teorijski očekivana: kako obrazovanje raste, blago raste i broj povratnika, a onda naglo pada sa fakultetskim obrazovanjem. Ukoliko se sagleda procentualno učešće, najviše su recidivirali oni ispitanici koji su završili osnovnu školu (26,6%) dok nijedan ispitanik unutar kategorija „bez škole“ i „viša škola / fakultet“ nije recidivirao. Upravo podatak da nijedno lice koje je završilo visoku školu, odnosno fakultet, nije recidiviralo, potvrđuje hipotezu da visoko obrazovanje deluje odvrćajuće na povrat.

Zaposlenost i povrat - Zaposlenost se smatra jednim od dobrih prediktora vršenja krivičnih dela, naročito onih imovinskih, koje učinioci najčešće vrše u cilju sticanja određene protivpravne imovinske koristi. Za potrebe ovog istraživanja, zaposlenim licem je smatrano ono lice koje je pre stupanja na izvršenje kazne zatvora bilo u radnom odnosu (po osnovu ugovora o radu ili kakvog drugog ugovora). Drugim rečima, u ovom delu istraživanja nije bilo moguće sagledati da li je neko lice neposredno pre novoučinjenog dela bilo zaposleno ili ne, već samo u onom trenutku pre stupanja na izvršenje kazne zatvora po čijem isteku je vršena provera povrata. Na osnovu ovako zadatog parametra (*ranije zaposlenosti*) došlo se do zaključka da *nema povezanosti* između radnog statusa i recidiva.

Stručno osposobljavanje (VET projekat) i povrat - Dobijeni podaci u pogledu vrsta obuka - *pekarstvo* (tri tipa obuke), štampanje tehnikom sito štampe, *zavarivanje* (tri tipa zavarivanja), *stolarstvo* i *povrtarstvo*, sagledani su i analizirana je njihova povezanost sa povratom, pri čemu se došlo do rezultata da *nema* razlike u recidivu u odnosu na vrstu obuke koju je zatvorenik prolazio.⁶

Tip dela i povrat - Istraživanje je pokazalo da *nema* razlike u recidivu kada su u pitanju izvršioци dela sa i bez elemenata nasilja.

6 Ovde treba imati u vidu da kada se ispitanici iz kriterijumske grupe podele u subkategorije u odnosu na vrstu obuke, veličina poduzoraka je prilično mala i stoga je moguće da izostanak veze između tipa obuke i povrata zapravo predstavlja posedicu ovog metodološkog ograničenja.

Mnogostrukost dela i povrat - Recidiv se *razlikuje* u odnosu na mnogostrukost dela. Među povratnicima u većoj meri ima osoba koje su ranije osuđivane za više različitih krivičnih dela (*različit tip dela*) u odnosu na osobe koje su osuđene samo za jedan tip dela (*ista / istovrsna krivična dela*), što je očekivano.

Socio-demografski i kriminološki faktori koji predviđaju povrat - Osobe koje su *recidivirale*, u proseku su *nešto mlađe* u odnosu na osobe koje nisu recidivirale (za oko dve godine). Kada je reč o vladanju u toku izdržavanja kazne zatvora, osobe koje su recidivirale su imale *veći broj izrečenih disciplinskih mera* (za nešto više od tri puta) i generalno su imale *veći broj ranijih osuda* (odnos - 3.49 : 2.01 presude, u korist povratnika). Statistički značajne razlike između povratnika i onih koji to nisu ne postoje u pogledu obrazovanja, broja dece i dužine kazne zatvora.

Upitnik za procenu rizika - Najzad, kao poslednja varijabla, sagledan je upitnik za procenu rizika, koji se popunjava u okviru kazneno-popravnih zavoda, sa ciljem da se, u zavisnosti od vrste upitnika, sagleda stepen rizika, odnosno izvrši procena ponavljanja krivičnog dela u odnosu na svako osuđeno lice koje se nalazi na izdržavanju kazne zatvora. Iako, na prvi pogled - ukupna ocena na upitniku, stepen rizika, procena ponavljanja krivičnog dela i procena stepena rizika izgledaju kao zasebne varijable, njihova međusobna korelacija pokazuje da to ipak nisu. One su zapravo jedna mera koja je iskazana na nekoliko različitih načina, a u prilog toj činjenici govori podatak da su korelacije između ove četiri mere jako visoke i pozitivne. Kao što se i moglo pretpostaviti, Upitnik za procenu rizika je pozitivno povezan sa svim aspektima, osim sa tipom krivičnog dela: osobe koje imaju veću ocenu na upitniku (viši stepen rizika) su bile osuđene na duže kazne zatvora, imaju veći broj ranijih osuda, ranije su izvršile prvo krivično delo, imaju više disciplinskih mera u toku izdržavanja kazne i teže ka činjenju različitih krivičnih dela. Međutim, ove veze su uglavnom tautološke: procena na upitniku se i daje na osnovu ovih kriminoloških karakteristika. Najvažniji podatak koji je moguće uočiti, jeste da **skor na upitniku korelira sa povratom**, pa čak i sa **tipom novog izvršenog dela**: ispitanici koji imaju viši skor na upitniku, ujedno imaju i veću verovatnoću da izvrše novo krivično delo sa elementom nasilja.⁷

Predviđanje povrata. Kako bi se razumelo koji faktori dovode do kriminalnog povrata kod osuđenika, napravljen je model koji u obzir uzima, pored osnovnih demografskih podataka o osuđenim licima (poput starosti, obrazovanja, bračnog statusa, zaposlenja), još i neke specifične faktore poput toga da li su prošli obuku ili ne, sklonosti zloupotrebi psihoaktivnih supstanci, dužine kazne, broja prethodnih osuda, izrečenih disciplinskih mera, mnogostrukosti dela, tipa dela, te skora na upitniku za procenu rizika. Primenjene analize su pokazale da su faktori koji imaju najveću značajnost u razumevanju kriminalnog povrata *broj prethodnih pravnosnažnih presuda, broj disciplinskih mera u toku izdržavanja kazne zatvora i ukupan skor na upitniku za procenu rizika*.

⁷ Na ovom mestu, treba obratiti pažnju da su neke procene izvršene na jako malom uzorku (usled nedostupnosti podataka) što može umanjiti njihovu pouzdanost. Ova napomena prevashodno važi za godinu prve osude ispitanika.

2. SPECIJALNA ZATVORSKA BOLNICA - MERE BEZBEDNOSTI OBAVEZNOG LEČENJA NARKOMANA I ALKOHOLIČARA

2.1. UVODNE I METODOLOŠKE NAPOMENE

2.1.1. Predmet istraživanja

Mere bezbednosti uopšte, a samim tim i mere bezbednosti obaveznog lečenja narkomana, odnosno obaveznog lečenja alkoholičara, u poslednje vreme su predmet ozbiljne analize u široj naučnoj i stručnoj javnosti, pri čemu se, u jednom svom delu, sistem koji je postavljen u KZ dovodi u pitanje. U ovom delu istraživanja, osnovni cilj jeste da se sagleda kakav je uticaj pomenutih dveju mera bezbednosti na one učinioce krivičnih dela prema kojima su primenjene. Drugim rečima, da li i u kojoj meri one ostvaruju svoju svrhu, prema kojim učincima su primenjene i u kom trajanju, odnosno da li su lica prema kojima su primenjene recidivirala nakon otpusta iz kazneno-popravne ustanove i da li se u tom pogledu mogu ustanoviti određene veze (*odnosno pre svega identifikacija varijabli koje predviđaju recidiv*).

2.1.2. Uzorak

Uzorkom je obuhvaćeno 388 lica prema kojima je u toku 2012. i 2013. godine, u okviru Specijalne zatvorske bolnice u Beogradu, završena primena jedna od navedene dve mere bezbednosti, koji su po isteku mere upućeni na izdržavanje ostatka kazne zatvora u Kazneno-popravne zavode u Sremskoj Mitrovici, Požarevcu ili Nišu, a koji su celokupnu kaznu zatvora izdržali najkasnije do 31.12.2016. godine. Prosečan ispitanik je rođen 1978. godine, raspon uzrasta se kreće od 1949. do 1992. godišta, pri čemu je najveći procenat ispitanika (69.3%) rođen između 1974. i 1986. godine.

2.1.3. Procedura

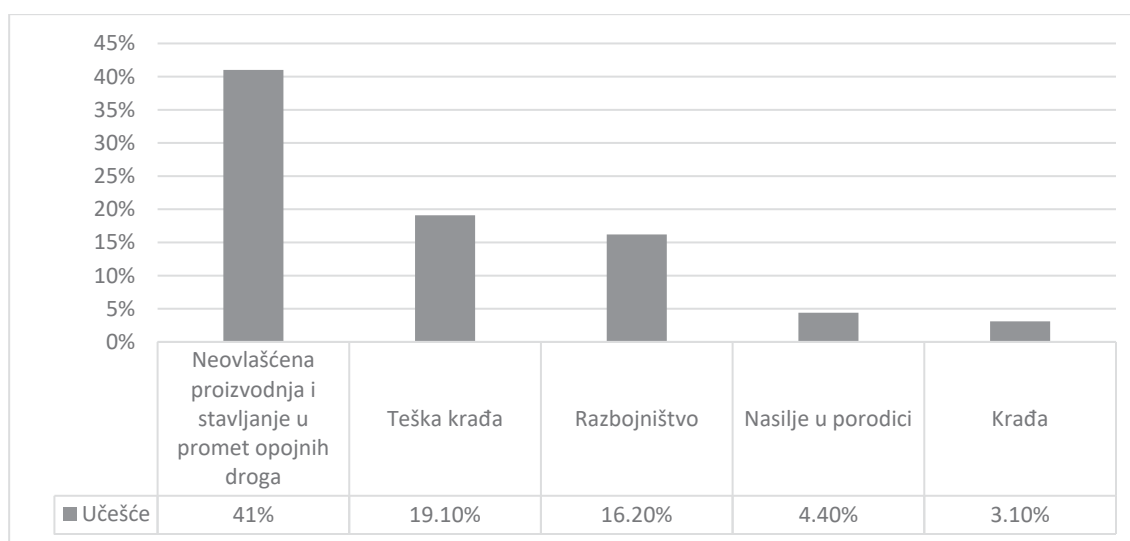
Podaci u ovom istraživanju prikupljeni su iz dokumentacije lica prema kojima je, po gorezadetim kriterijumima, primenjena mera bezbednosti obaveznog lečenja narkomana / alkoholičara. Reč je o bazi podataka koja je dostupna u okviru Specijalne zatvorske bolnice u Beogradu, budući da se sva dokumentacija (lični list osuđenog lica) dostavlja onom zavodu u koji je osuđeno lice upućeno nakon završetka primene mere.

Provera podataka o povratu ispitanika izvršena je u okviru Ministarstva pravde - Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, sa presekom na dan 20.11.2017. godine.

Pored osnovnih sociodemografskih (godina rođenja), registrovane su i varijable o krivičnim delima zbog kojih su ispitanici osuđeni, o samoj sankciji, te o povratu.

2.2. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

2.2.1. Podaci o krivičnom delu, tipu dela i kazni

Grafikon 3. Struktura najčešćih krivičnih dela uz koje je izrečena mera bezbednosti

Podaci o krivičnom delu - Ispitanici prema kojima je primenjena neka od dve sagledane mere bezbednosti, najčešće su osuđeni za krivično delo iz čl. 246 KZ - neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga, u čak 41% slučajeva (159 lica), potom za krivično delo teška krađa iz čl. 204 KZ - 74 ispitanika (19,1%), razbojništvo iz čl. 206 KZ - 63 lica (16,2%), nasilje u porodici iz čl. 194 KZ - 17 lica (4,4%), kao i za krivično delo iz čl. 203 KZ - krađa, zbog koje je osuđeno 12 lica (3,1%) što je prikazano na Grafikonu 3.⁸

Tip dela - kada je reč o različitim tipovima dela – oko 69% su dela bez elemenata nasilja, a oko 31% sadrže elemente nasilja.

8 Pored navedenih krivičnih dela, u strukturi dela se nalaze i ona krivična dela, čije je učešće u ukupnoj strukturi neznatno i to: sa po 2,6% (po 10 ispitanika) - neovlašćeno držanje opojnih droga iz čl. 246a KZ i nedozvoljena proizvodnja, držanje, nošenje i promet oružja i eksplozivnih materija iz čl. 348 KZ; 2,1% (8 ispitanika) - ubistvo iz čl. 113 KZ; sa po 0,8% (3 ispitanika) - teška telesna povreda iz čl. 121 KZ, silovanje iz čl. 178 KZ, razbojnička krađa iz čl. 205 KZ i omogućavanje uživanja opojnih droga iz čl. 247 KZ. U kategoriju ostalo (4,1%) grupisana su ona krivična dela koja se u uzorku pojavljuju samo dva puta: nepružanje pomoći iz čl. 127 KZ, neovlašćeno korišćenje tuđeg vozila iz čl. 213 KZ i napad na službeno lice u vršenju službene dužnosti iz čl. 323 KZ, odnosno koja se pojavljuju samo jednom: ubistvo na mah iz čl. 115 KZ, laka telesna povreda iz čl. 122 KZ, prinuda iz čl. 135 KZ, nedozvoljene polne radnje iz čl. 182 KZ, prevara iz čl. 208 KZ, iznuda iz čl. 214 KZ, poreska utaja iz čl. 225 KZ, izazivanje opšte opasnosti iz čl. 278 KZ, ugrožavanje javnog saobraćaja iz čl. 289 KZ i teška dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja iz čl. 297 KZ.

Podaci o kazni - Prosečna dužina kazne zatvora iznosi 40,8 meseci, pri čemu su rasponi kazni izrazito visoki (od 3 do 240 meseci). Prosečni ispitanik je kaznu izdržao u toku 2014. godine, pri čemu raspon isteka kazne varira od 2012. do 2016. godine.

2.2.2. Podaci o vrsti mere bezbednosti i vremenu provednom u Specijalnoj zatvorskoj bolnici

Vrsta mere bezbednosti - Od ukupnog broja ispitanika, prema 328 (84,5%) je primenjena mera bezbednosti obaveznog lečenja narkomana, dok je prema njih 60 (15,5%) primenjena mera bezbednosti obaveznog lečenja alkoholičara.

Vreme provedeno u Specijalnoj zatvorskoj bolnici - Ispitanici su u proseku proveli 5.14 meseci u Specijalnoj zatvorskoj bolnici, ali raspon **trajanja mere** je veoma velik i kreće se od 1 do 22 meseca. Mora se naznačiti da je u 93.6% slučajeva mera bezbednosti trajala kraće od 9 meseci.⁹

KPZ u koji je ispitanik upućen po isteku mere bezbednosti - najveći broj lica, po isteku mere, upućen je na izdržavanje kazne zatvora u KPZ u Sremskoj Mitrovici (43,8%), potom u KPZ u Požarevcu (37,4%) dok je najmanje njih upućeno u KPZ u Nišu (18,8%).

2.2.3. Odnos mera bezbednosti i tipa izvršenog krivičnog dela

Istraživanje je pokazalo da postoji bitna razlika u odnosu vrste mere bezbednosti i tipa izvršenog krivičnog dela. Ispitanici prema kojima je primenjena mera bezbednosti obaveznog lečenja narkomana, češće izvršavaju krivična dela bez elemenata nasilja (u 77,2% slučajeva), dok su oni prema kojima je primenjena mera bezbednosti obaveznog lečenja alkoholičara skloniji vršenju krivičnih dela sa elementima nasilja (u 73,3% slučajeva)

2.2.4. Razlike u demografskim karakteristikama između lica sa različitim izrečenim merama bezbednosti

Rezultati takođe, ukazuju i da su ispitanici kojima je izrečena mera bezbednosti obaveznog lečenja alkoholičara statistički značajno stariji (u proseku 1970. godište) u odnosu na one ispitanike prema kojima je primenjena mera bezbednosti obaveznog lečenja narkomana (u proseku 1980. godište), te da im izrečena mera bezbednosti statistički značajno duže traje (u proseku, oni provode u Specijalnoj zatvorskoj bolnici oko 6 meseci, dok oni sa merom lečenja od narkomanije provode oko 5 meseci). Ove dve grupe ispitanika se ne razlikuju značajno kada se poredi po dužini izrečene kazne, kao ni po periodu isteka kazne.

2.2.5. Povrat - deskriptivna statistika

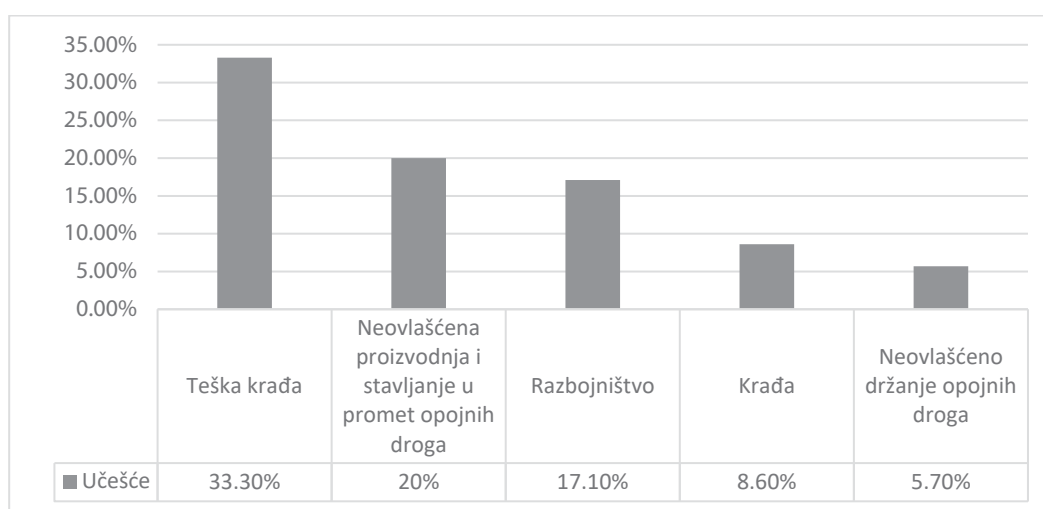
Povrat je registrovan kod 27% ispitanika, odnosno od ukupnog broja ispitanika, njih 106 je recidiviralo, pri čemu je najveći broj presuda donet nakon 2015. godine (više od 50%). Kada je reč o *vrsti nove krivične sankcije*, od ukupnog broja lica koja su recidivirala, njih 93,4% je osuđeno na безусловnu kaznu zatvora, dok je prema 4,7% povratnika uz kaznu zatvora sud izrekao i neku od mera bezbednosti predviđenih odredbama KZ, koje

⁹ Napomena: Vreme provedeno u Specijalnoj zatvorskoj bolnici, ne mora nužno da se poklapa sa dužinom izrečene mere bezbednosti, budući da stručna lica, u toku izvršenja mere, vrše procenu da li je u odnosu na konkretno lice neophodno produžiti / umanjiti dužinu trajanja mere. Tokom prikupljanja podataka, ukazano je da u pojedinim situacijama sudovi učiniocu pored kazne zatvora izreknu i neku od mera bezbednosti koje predviđaju da se ista izvršava u okviru Specijalne zatvorske bolnice, iako u konkretnom slučaju osuđeno lice nije zavisnik od opojnih droga / alkohola.

podrazumevaju lečenje u okviru Specijalne zatvorske bolnice. Najzad, u 1,9% slučajeva, sud se opredelio za primenu neke od zakonom predviđenih alternativnih sankcija.

Istraživanje je takođe pokazalo da je u 89% slučajeva nova kazna usledila nakon učinjenog jednog krivičnog dela, dok su u oko 11% slučajeva povratnici osuđeni zbog izvršenja dva (nova) krivična dela, nakon prvobitnog otpusta iz kazneno-popravne ustanove.

Podaci o novom krivičnom delu - Posmatrano po krivičnim delima, najveći broj lica - njih 35 (33,3%) ponovo se nalazi u sistemu izvršenja zbog izvršenog krivičnog dela iz čl. 204 KZ - teška krađa, potom zbog krivičnog dela neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga iz čl. 246 KZ - 21 ispitanik (20%), krivičnog dela razbojništva iz čl. 206 KZ - 18 lica (17,1%), krivičnog dela iz čl. 203 KZ - krađa, koju je izvršilo 9 lica (8,6%) i najzad, krivičnog dela iz čl. 246a - neovlašćeno držanje opojnih droga, zbog kog dela je ponovo osuđeno 6 ispitanika (5,7%). Šematski prikaz, dat je na Grafikonu 4.¹⁰

Grafikon 4. Krivična dela za koja su povratnici najčešće osuđeni

Ukoliko se kao kriterijum grupisanja krivičnih dela uzme prisustvo, odnosno odsustvo nasilja, primetno je da većinu novoučinjenih krivičnih dela čine ona **bez elemenata nasilja - 70%**.

Prosečna dužina novoizrečene kazne iznosi 34.91 mesec (nešto manje od 3 godine) ali je raspon veliki, od 1 do čak 140 meseci (nešto više od 10 godina). Važno je napomenuti da su oni čija nova krivična dela **ne uključuju elemente nasilja** kažnjeni u proseku sa **33 meseca zatvorske kazne**, dok su oni koji su izvršili krivična dela **sa elementima nasilja** u proseku kažnjeni sa **po 41 mesecom kazne zatvora**. Međutim, ova razlika nije statistički značajna.

¹⁰ Pored navedenih krivičnih dela, u kojoj grupi je oko 60% onih protiv imovine, u strukturi izvršenih krivičnih dela nalaze se i ona čije je učešće neznatno i to: nasilje u porodici iz čl. 194 KZ, nedozvoljena proizvodnja, držanje, nošenje i promet oružja i eksplozivnih materija iz čl. 348 KZ, razbojnička krađa iz čl. 205 KZ, neovlašćeno korišćenje tuđeg vozila iz čl. 213 KZ, nepreduzimanje mera zaštite na radu iz čl. 169 KZ, ubistvo iz čl. 113 KZ, teško ubistvo iz čl. 114 KZ i ugrožavanje sigurnosti iz čl. 138 KZ.

2.2.6. Predviđanje kriminalnog povrata

U ovom delu izveštaja biće prikazana generalna povezanost svih potencijalnih faktora na osnovu kojih je moguće izvršiti predviđanje povrata i samog povrata. To će biti učinjeno za svaku od varijabli posebno i u **multivarijantnoj analizi**, dakle u modelu gde su svi faktori predviđanja uključeni zajedno i njihovo međusobno kovariranje se kontroliše u analizi. Ova poslednja analiza je dodatno važna jer ne samo da omogućava validnije predviđanje recidiva, već dozvoljava mogućnost da i faktori predviđanja koji nisu bili značajni kada se posmatra odnos samo dve varijable između sebe (poput grupe i recidiva) mogu postati značajni usled supresorskih efekata.

Mera bezbednosti i povrat - Prvo, ispitan je odnos mere bezbednosti i sklonosti kriminalnom povratu. Oko 29% onih kojima je izrečena mera obaveznog lečenja narkomana i 20% onih sa merom lečenja alkoholizma su recidivirali, a ovaj *efekat nije statistički značajan*. Takođe, treba istaći da *nema značajne povezanosti* ni između tipa izvršenog krivičnog dela i povrata, što je i očekivano, budući da postoji značajna povezanost mere bezbednosti i tipa dela. Međutim, postoji povezanost između izrečenih mera bezbednosti i tipa novoučinjenog dela - naime, novoučinjena krivična dela onih ispitanika kojima je izrečena mera bezbednosti obaveznog lečenja narkomana su češće podrazumevala dela bez elemenata nasilja, dok su nova dela onih sa merom bezbednosti obaveznog lečenja alkoholičara uključivala i elemente nasilja. Ovaj *efekat je statistički značajan* i predstavlja potvrdu prethodnom nalazu da su ispitanici sa izrečenom merom bezbednosti lečenja alkoholičara skloniji vršenju krivičnih dela sa elementima nasilja.

Predviđanje povrata. Kako bi se razumelo koji faktori dovode do kriminalnog povrata kod osuđenika, napravljen je model koji u obzir uzima, pored osnovnih demografskih podataka o osuđenim licima (poput starosti, obrazovanja, bračnog statusa, zaposlenja), još i neke specifične faktore poput toga da li su prošli obuku ili ne, sklonosti zloupotrebi psihoaktivnih supstanci, dužine kazne, broja prethodnih osuda, izrečenih disciplinskih mera, mnogostrukosti dela, tipa dela, te skora na upitniku za procenu rizika. Primenjene analize su pokazale da su faktori koji imaju najveću značajnost u razumevanju kriminalnog povrata *godina rođenja i godina isteka kazne - mlađi ispitanici kojima je kazna ranije istekla će imati veću šansu da recidiviraju*.

Predviđanje tipa novoučinjenog dela - Ovde smo pokušali da testiramo još jedan model koji je proistekao iz prethodnih rezultata - naime, prethodni rezultati sugerišu da je izvršenje dela sa elementima nasilja povezano sa sklonošću ka alkoholizmu, o kojoj se zaključuje na osnovu izrečene mere lečenja od alkoholizma. U tom smislu, bilo je važno ispitati da li izrečena mera bezbednosti i tip dela, zajedno sa uzrastom ispitanika, vremenom provedenim u Specijalnoj zatvorskoj bolnici, dužinom trajanja kazne i vremenom isteka kazne doprinose predviđanju sklonosti nasilnom ponašanju u ponovljenom delu. Istraživanje je pokazalo da *će samo pojedinci koji su bili nasilni u prošlosti biti skloni nasilnom ponašanju i dalje, dok druge varijable, uključujući i meru bezbednosti, nemaju značajnu ulogu*.

3. ALTERNATIVNE KRIVIČNE SANKCIJE I POVRAT

Rad u javnom interesu i uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom

3.1. UVODNE I METODOLOŠKE NAPOMENE

3.1.1. Predmet istraživanja

Treći deo istraživanja, posvećen je primeni alternativnih sankcija u praksi, sa ciljem da se u osnovi sagledaju dve alternativne sankcije - kazna rada u javnom interesu i uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom. Navedene alternativne krivične sankcije, sagledane su u kontekstu odredbi važećeg Krivičnog zakonika Republike Srbije. Kada je reč o načinu izvršenja vanzavodskih mera i sankcija, do usvajanja Zakona o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera¹¹, isti je bio regulisan odredbama Zakona o izvršenju krivičnih sankcije. Usvajanjem ovog propisa (može se reći i *lex specialisa*, budući da se ZIKS i dalje primenjuje na sve ono što nije regulisano novim propisom) na jedan novi i sveobuhvatan način su uređeni postupak izvršenja vanzavodskih sankcija i mera izrečenih u krivičnom, prekršajnom ili drugom sudskom postupku, koje se izvršavaju u zajednici, propisani se svrha, sadržaj, način izvršenja, položaj lica u postupku, kao i nadzor nad izvršenjem.

3.1.2. Uzorak

Uzorkom je obuhvaćeno 502 ispitanika (459, odnosno 91.4% muškaraca i 43, odnosno 8.6% žena) osuđenih na izdržavanje alternativnih sankcija – njih 452 (90%) je bilo osuđeno na kaznu rada u javnom interesu, a 50 (10%) je dobilo uslovnu osudu sa zaštitnim nadzorom. Kada je reč o polu, važno je pomenuti da su osuđenice uglavnom služile kaznu rada u javnom interesu (njih 90.7%), dok ih je samo 9.3% bilo osuđeno na uslovnu osudu sa zaštitnim nadzorom.

Najveći deo ispitanika je upućen na izdržavanje alternativne sankcije u toku 2013. godine - njih 478, odnosno 95,2%. Ovde je važno napomenuti da je primarni cilj bio da se sagledaju ispitanici koji su na izdržavanje upućeni u toku 2013. godine. Međutim, usled činjenice da je u toku 2013. godine samo 26 lica bilo upućeno na izvršenje uslovne osude za zaštitnim nadzorom, u pogledu ove mere upozorenja istraživanje je prošireno

11 Zakon o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera, *Sl. glasnik RS*, 55/2014.

i na 2012. godinu, čime je uzorak povećan za 24 ispitanika, odnosno samo 4,8% lica iz ukupnog uzorka je na izvršenje alternativne sankcije upućeno u 2012. godini. Prosečan ispitanik je rođen 1976. godine, raspon uzrasta se kreće od 1939. do 1994. godišta.

3.1.3. Procedura

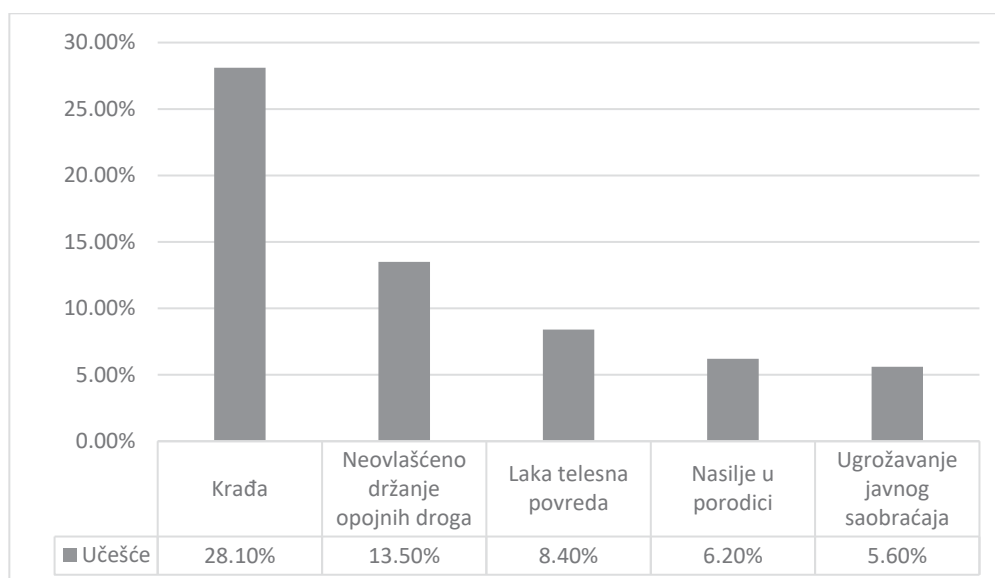
Podaci u ovom istraživanju prikupljeni su iz dokumentacije - matičnih knjiga koje se vode u okviru Kancelarije za alternativne sankcije u Beogradu. U okviru ove Kancelarije, vode se podaci o svim alternativnim sankcijama za teritoriju Republike Srbije, pri čemu se po okončanju izvršenja sankcije, celokupan spis dostavlja i čuva u arhivi Ministarstva pravde.¹²

Provera podataka o povratu ispitanika izvršena je u okviru Ministarstva pravde - Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, sa presekom na dan 20.11.2017. godine.

Pored osnovnih sociodemografskih (pol i godina rođenja), registrovane su i varijable o krivičnim delima zbog kojih su ispitanici osuđeni, o samoj sankciji, te o povratu.

3.2. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

3.2.1. Podaci o krivičnom delu, tipu, mnogostrukosti dela i dužini krivične sankcije

Grafikon 5. Struktura krivičnih dela

Podaci o krivičnom delu - Ispitanici prema kojima je primenjena neka od dve sagledane alternativne sankcije, najčešće su osuđeni za krivično delo iz čl. 203 KZ - krađa, u 28,1% slučajeva (141 lice), potom za

¹² U nekim budućim istraživanjima na temu alternativnih sankcija, ovu činjenicu bi posebno trebalo imati u vidu, budući da se u matičnim knjigama vode samo osnovni podaci o učiniocu, krivičnom delu, vrsti alternative, početku i okončanju izvršenja mere, te uspehu sprovođenja iste. Drugim rečima, za detaljniju analizu podataka, neophodno je sagledati i preostale podatke koji se čuvaju u navedenoj arhivi, što u praksi može dovesti do problema u prikupljanju podataka, naročito u pogledu lociranja svakog konkretnog spisa predmeta i vremena koje je potrebno da protekne, kako bi predmet dospelo do istraživača.

krivično delo neovlašćeno držanje opojnih droga iz čl. 246a KZ - 68 ispitanika (13,5%), laka telesna povreda iz čl. 122 KZ - 42 lica (8,4%), nasilje u porodici iz čl. 194 KZ - 31 lica (6,2%), kao i za krivično delo iz čl. 289 KZ - ugrožavanje javnog saobraćaja, zbog koga je osuđeno 28 lica (5,6%) što je prikazano na Grafikonu 5.¹³

Tip dela - kada je reč o različitim tipovima dela – oko 73% su dela bez elemenata nasilja, a oko 27% sadrže elemente nasilja.

Mnogostrukost dela - Od ukupnog broja ispitanika, najveći broj njih - 491 (97,8%) osuđeno je zbog jednog izvršenog krivičnog dela, dok je svega 11 lica (2,2%) osuđeno zbog izvršena dva različita krivična dela.

Podaci o dužini krivične sankcije - Kada je u pitanju dužina izdržavane krivične sankcije, u slučaju uslovne osude sa zaštitnim nadzorom, iz matičnih knjiga nije bilo moguće dobiti podatak o trajanju zaštitnog nadzora. U slučaju kazne rada u javnom interesu, podatak o broju časova je bio dostupan i on u proseku iznosi 195,75 časova, sa veoma velikim rasponom od 20 do 360 časova (*minimalan broj časova rada u javnom interesu ne može biti kraći od 60 časova; u situacijama gde je naveden manji broj časova, sud je iskoristio zakonom predviđenu mogućnost i neplaćenu novčanu kaznu zamenio odgovarajućim brojem časova rada u javnom interesu, po modelu - za svakih započelih 1.000 dinara, sud će odrediti osam časova rada*).

3.2.2. Ishod alternativne sankcije

Prilikom prikupljanja podataka, uočeno je da je u odnosu na nemali broj ispitanika postojao svojevrsan neuspeh u toku izvršenja alternativne krivične sankcije. Iz tog razloga, smatrali smo da je, nezavisno od povrata, neophodno prikupiti i takvu vrstu podataka.¹⁴

Istraživanje je pokazalo da su alternativne sankcije u 68,9% slučajeva uspešno realizovane, dok se u čak 31,1% slučajeva ishod može smatrati neuspešnim. Najčešći razlozi neuspeha su sledeći: neodazivanje (15,3%), vanredni izveštaj (7,8%), isteklo - zastarelost (3,7%), zamena kaznom zatvora (2,7%), smrt osuđenog lica (0,9%), neuspeh (0,7%). Ukoliko iz se iz „neuspeha“ isključi smrt kao objektivna i nepredvidiva okolnost, i

13 Pored navedenih krivičnih dela, u strukturi dela nalaze se i sledeća krivična dela: 5,4% (27 ispitanika) - skidanje i povreda službenog pečata i znaka iz čl. 327 KZ; sa po 3,4% (po 17 ispitanika) - sitna krađa, utaja i prevara iz čl. 210 KZ i šumska krađa iz čl. 275 KZ; 2,8% (14 ispitanika) - ugrožavanje opasnim oruđem pri tuči i svađi iz čl. 124 KZ; 2,2% (11 ispitanika) - nasilničko ponašanje iz čl. 344 KZ; sa po 2% (po 10 ispitanika) - učestvovanje u tuči iz čl. 123 KZ i ugrožavanje sigurnosti iz čl. 138 KZ; 1,6% (8 ispitanika) - prikrivanje iz čl. 221 KZ; sa po 1,4% (po 7 ispitanika) - prevara iz čl. 208 KZ i samovlašće iz čl. 330 KZ; sa po 1% (po 5 ispitanika) - neovlašćeno korišćenje tuđeg vozila iz čl. 213 KZ i Napad na službeno lice u vršenju službene dužnosti iz čl. 323 KZ. U kategoriju *ostalo*, grupisana su ona krivična dela čije je procentualno pojedinačno učešće ispod 1% u ukupnoj strukturi dela i to: (*po četiri puta*) - teška telesna povreda iz čl. 121 KZ, teška krađa iz čl. 204 KZ i falsifikovanje isprave iz čl. 355 KZ; (*po tri puta*) - vanbračna zajednica sa maloletnikom iz čl. 190 KZ, utaja iz čl. 207 KZ, uništenje i oštećenje tuđe stvari iz čl. 212 KZ, zaključenje restriktivnog sporazuma iz čl. 229 KZ, pustošenje šuma iz čl. 274 KZ i nezakonit ribolov iz čl. 277 KZ; (*po dva puta*) - uvreda iz čl. 170 KZ, nedavanje izdržavanja iz čl. 195 KZ, omogućavanje uživanja opojnih droga iz čl. 247 KZ i lažno prijavljivanje iz čl. 334 KZ. Najzad, po jednom su izvršena sledeća krivična dela: protivpravno lišenje slobode iz čl. 132 KZ, prinuda iz čl. 135 KZ, zloupotreba prava na štrajk iz čl. 167 KZ, podvođenje i omogućavanje vršenja polnog odnosa iz čl. 183 KZ, zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica iz čl. 193 KZ, neosnovano dobijanje i korišćenje kredita i druge pogodnosti iz čl. 209 KZ, zloupotreba u vezi sa javnom nabavkom iz čl. 228 KZ, zagađivanje hrane i vode za ishranu, odnosno napajanje životinja iz čl. 273 KZ, izazivanje opšte opasnosti iz čl. 278 KZ, učestvovanje u grupi koja sprečava službeno lice u vršenju službene radnje iz čl. 324 KZ, lažno predstavljanje iz čl. 329 KZ, neprijavljanje krivičnog dela i učinioca iz čl. 332 KZ, zloupotreba službenog položaja iz čl. 359 KZ i kršenje zakona od strane sudije, javnog tužioca i njegovog zamenika iz čl. 360 KZ.

14 Ishod alternativne sankcije, u matičnim knjigama se beleži na jedan od sledećih osam načina: uspešan, neodazivanje (*osuđeno lice se nije javilo na izvršenje alternativne sankcije*), vanredni izveštaj (*osuđeno lice se javilo na izvršenje alternativne sankcije, ali je u toku izvršenja bez opravdanog razloga prekinuto izvršenje*), isteklo (*napomena, kojom su poverinici označavali situaciju u kojoj je nastupila zastarelost, što se najčešće dešavalo u onim mestima u kojima nisu bile formirane povereničke kancelarije*), preminuo, neuspešno, zatvor (*alternativa je zamenjena kaznom zatvora*) i isplatio (*situacija u kojoj je prvobitna sankcija zamenjena novčanom kaznom*). Ove pojedinačne kategorije je moguće svesti na dve osnovne, pri čemu samo prva kategorija „uspešan“ predstavlja uspešno okončanu alternativnu krivičnu sankciju, dok sve preostale kategorije predstavljaju „neuspeh“.

dalje ostaje veliki broj onih (nešto manje od trećine ukupnog broja ispitanika) kod kojih ne postoji uspeh u primeni alternativne krivične sankcije.

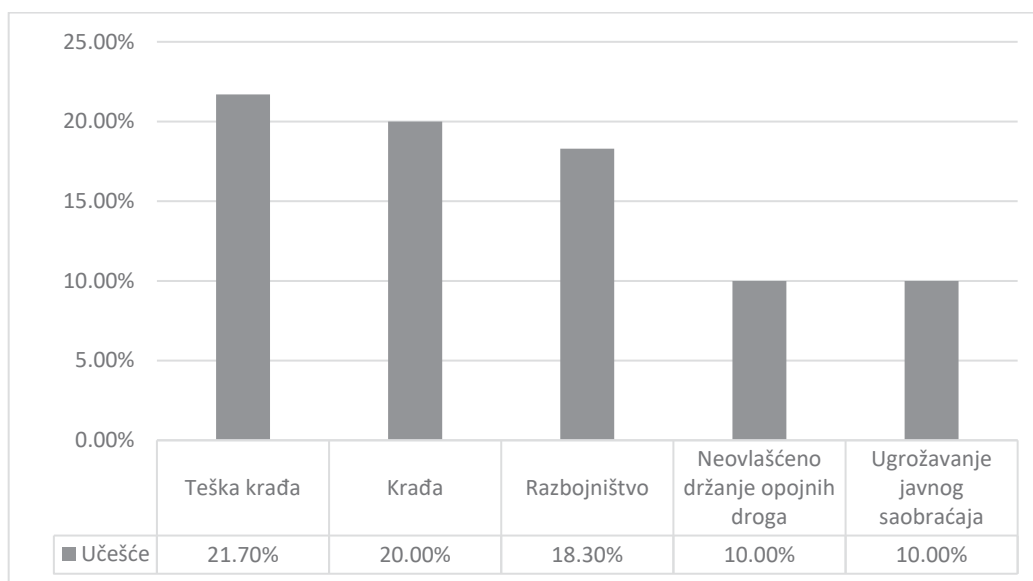
3.2.3. Povrat - deskriptivna statistika

Povrat je registrovan kod 12% ispitanika, odnosno od ukupnog broja ispitanika, njih 59 je recidiviralo, pri čemu je najveći broj presuda donet 2014. i 2015. godine, i to po 26%.

Kada je reč o *vrsti nove krivične sankcije*, od ukupnog broja lica koja su recidivirala, njih 96,1% je osuđeno na bezuslovnu kaznu zatvora, dok se u 3,9% slučajeva sud opredelio za primenu neke od zakonom predviđenih alternativnih (*vanzavodskih*) sankcija.

Prosečna dužina novoizrečene kazne je 32 meseca (nešto manje od 3 godine), ali je raspon veliki, od 1 do čak 128 meseci (nešto više od 10 godina).

Podaci o novom krivičnom delu - Posmatrano po krivičnim delima, najveći broj lica - njih 13 (21,7%) ponovo se nalazi u sistemu izvršenja zbog izvršenog krivičnog dela iz čl. 204 KZ - teška krađa, potom zbog krivičnog dela krađe iz čl. 203 KZ - 20 ispitanika (20%), krivičnog dela razbojništva iz čl. 206 KZ - 11 lica (18,13%), krivičnog dela iz čl. 246a KZ - neovlašćeno držanje opojnih droga i krivičnog dela iz čl. 289 KZ - ugrožavanje javnog saobraćaja, koja dela je izvršilo po 6 ispitanika (po 10%). Šematski prikaz, dat je na Grafikonu 6.¹⁵

Grafikon 6. Krivična dela za koja su povratnici najčešće osuđeni

Ukoliko se kao kriterijum grupisanja krivičnih dela uzme prisustvo, odnosno odsustvo nasilja, primetno je da gro novoučinjenih krivičnih dela čine ona **bez elemenata nasilja - 70,5%**.

¹⁵ Pored navedenih krivičnih dela, u strukturi izvršenih krivičnih dela nalaze se i ona čije je učešće neznatno i to: teška telesna povreda iz čl. 121 KZ, laka telesna povreda iz čl. 122 KZ, ugrožavanje opasnim oruđem pri tuči i svađi iz čl. 124 KZ, uvreda iz čl. 170 KZ, oduzimanje maloletnog lica iz čl. 191 KZ, nasilje u porodici iz čl. 194 KZ, utaja iz čl. 207 KZ, prevara iz čl. 208 KZ i falsifikovanje isprave iz čl. 355 KZ.

3.2.4. Predviđanje kriminalnog povrata

U ovom delu izveštaja biće prikazana generalna povezanost svih potencijalnih faktora predviđanja povrata i samog povrata. To će biti učinjeno za svaku od varijabli posebno i u **multivarijantnoj analizi**, dakle u modelu gde su svi faktori predviđanja uključeni zajedno i njihovo međusobno kovariranje se kontroliše u analizi. Ova poslednja analiza je dodatno važna jer ne samo da omogućava validnije predviđanje recidiva, već dozvoljava mogućnost da i faktori predviđanja koji nisu bili značajni kada se posmatra odnos samo dve varijable između sebe (poput grupe i recidiva) mogu postati značajni usled supresorskih efekata.

Vrsta alternativne sankcije i povrat - U ovom uzorku, 25,5% onih koji su pod uslovnom osudom sa zaštitnim nadzorom, kao i 11% onih kojima je izrečena kazna rada u javnom interesu su recidivirali. Ovaj efekat je *statistički značajan*, ali mu treba prići s oprezom budući da je relativno mali broj ispitanika koji su recidivirali. Prikupljeni podaci jasno ukazuju na činjenicu da je, makar u posmatranom periodu, daleko bolji efekat imala primena kazne rada u javnom interesu, u odnosu na primenu mere upozorenja uslovne osude sa zaštitnim nadzorom, kada je reč o uticaju krivične sankcije na individualnom planu, odnosno kao odvratajući mehanizam od ponovnog vršenja krivičnog dela. I pored toga, smatramo da ne bi trebalo da se odustane od primene ove mere upozorenja, štaviše - trebalo bi afirmisati njenu primenu, ali tek pošto se objektivno stvore uslovi za njenu adekvatnu primenu u praksi, koji prvi korak je učinjen 2014. godine, donošenjem Zakona o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera.

Tip dela i povrat - *Ne postoji povezanost* tipa dela i povrata, odnosno nema razlike između učinilaca krivičnih dela sa i bez elemenata nasilja, kada je u pitanju recidivizam.

Ishod alternativne sankcije i povrat - Oko 64% ispitanika čiji ishod primene alternativne sankcije nije bio uspešan i oko 36% onih čiji je ishod sankcije uspešan su recidivirali - dakle, oni čija alternativna sankcija nije u praksi ishodila uspehom, *statistički značajno češće recidiviraju*.

Predviđanje povrata. Kako bi se razumelo koji faktori dovode do kriminalnog povrata kod osuđenika, napravljen je model koji u obzir uzima, pored osnovnih demografskih podataka o osuđenim licima (poput starosti, obrazovanja, bračnog statusa, zaposlenja), još i neke specifične faktore poput toga da li su prošli obuku ili ne, sklonosti zloupotrebi psihoaktivnih supstanci, dužine kazne, broja prethodnih osuda, izrečenih disciplinskih mera, mnogostrukosti dela, tipa dela, te skora na upitniku za procenu rizika. Primenjene analize su pokazale da su faktori koji imaju najveću značajnost u razumevanju kriminalnog povrata *dužina sankcije i ishod sankcije – osuđenici koji su bili osuđeni na dužu sankciju, i oni čiji je ishod sankcije bio neuspešan će imati veću šansu da recidiviraju*.

4. VASPITNO-POPRAVNI DOM U KRUŠEVCU

4.1. UVODNE I METODOLOŠKE NAPOMENE

4.1.1. Predmet istraživanja

Uzimajući u obzir potrebu za sprovođenjem opsežnijih analiza potreba maloletnih učinioaca krivičnih dela (maloletnika i maloletnica) u toku i nakon izvršenja vaspitne mere upućivanja u vaspitno-popravni dom sa ciljem da oni ne učine ponovo krivično delo, stručni tim Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, uz podršku Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju - Misije u Srbiji, realizovao je Pilot istraživanje potreba maloletnih učinioaca krivičnih dela kojima je izrečena vaspitna mera upućivanja u vaspitno-popravni dom. Istraživanje je sprovedeno 01.03.2016. godine u Vaspitno-popravnom domu u Kruševcu. Sprovedene su dve fokus grupe sačinjene od dve specifične populacije adolescenata i dva grupna testiranja maloletnika sa otvorenih i poluzatvorenih odeljenja. Prvu fokus grupu činile su sve adolescentkinje koje su se u tom momentu nalazile u Domu (N=8), a drugu maloletnici koji su se zbog disciplinskog prekršaja tokom boravka u domu našli u zatvorenom odeljenju (N=10). U grupnom testiranju učestvovalo je 40 maloletnika.¹⁶

Godinu dana kasnije, 2017. godine vratili smo se u ovu ustanovu ali sada za zadatkom da istražimo kolika je uspešnost sistema krivičnopravne reakcije, a preko odgovora na pitanje koliko je lica koji su ovu vaspitnu meru "izvršili", ponovilo izvršenje krivičnog dela, recidiviralo i ponovo se sudskom odlukom vratilo u sistem izvršenja krivičnih sankcija preko izvršenja kazne zatvora. Navedeno je od posebnog značaja jer se ova zavodska krivična sankcija prema maloletnicima na godišnjem nivou od strane sudija za maloletnike izriče samo u 4 do 5% i predstavlja pored maloletničkog zatvora najtežu zavodsku meru, na čije izvršenje bivaju upućeni najčešće višestruki povratnici.

Normativni okvir za izricanje, izvršenje vaspitne mere upućivanja u vaspitno-popravni dom i postinstitucionalni tretman, u osnovi je regulisan odredbama sledećih propisa: Zakonom o maloletnim učinioacima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica¹⁷, Zakonom o socijalnoj zaštiti¹⁸, kao i odredbama KZ i ZIKS.

16 Rezultati pilot istraživanja prezentovani su u studiji: „Analiza postojećeg stanja, identifikacija potreba maloletnih lica i predlog programa reintegracije” koja je sačinjena od strane stručnog tima Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja (dr Ivana Stevanović, dr Jelene Želeskov Đorić, dr Ane Batrićević i dr Sonje Milojević).

17 Zakon o maloletnim učinioacima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, *Sl. glasnik RS*, br. 85/2005.

18 Zakono o socijalnoj zaštiti, *Sl. glasnik RS*, br. 24/2011.

4.1.2. Cilj istraživanja, uzorak, procedura

Cilj ovog dela istraživanja bio je utvrđivanje povrata među licima kojima je izrečena vaspitna mera upućivanja u vaspitno-popravni dom i to samo onim koji su prošli obaveznu obuku.

Uzorak je obuhvatio 181 lice (94.5% muškaraca i 5.5% devojaka) iz vaspitno-popravnog doma u Kruševcu kojima je tokom 2012. godine (njih 79, odnosno 43.6%) i 2013 (njih 102, odnosno 56.4%) istekla ova vaspitna mera, odnosno koji su napustili ustanovu po nekom drugom zakonskom osnovu. Podaci o kriminalnom recidivu prikupljeni su na osnovu evidencije Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, sa presekom na dan 20.11.2017. godine.

Pored osnovnih sociodemografskih (pol, godina rođenja, vrsta završene obuke i godina isteka kazne) i podataka o vaspitnoj meri, registrovane su varijable o krivičnim delima zbog kojih su ispitanici sankcionisani i o recidivu.

4.2. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Uzrast ispitanika - Prosečan ispitanik je rođen 1992. godine (SD=1.65), raspon uzrasta se kreće od 1989. do 1996. godišta.

Vrsta obuke - Tokom izvršenja vaspitne mere, svi ispitanici u uzorku sa završili i obaveznu obuku, pri čemu je najviše njih završilo obuku za zanimanja livac, zidar, vodoinstalater, automehaničari i metalostrugar.¹⁹

4.2.1. Podaci o krivičnom delu, broju, mnogostrukosti i tipu krivičnog dela

Podaci o krivičnom delu - Uočeno je da su najfrekventnija krivična dela za koja su ispitanici bili sankcionisani teška krađa iz čl. 204 KZ (41.4%), razbojništvo iz čl. 206 KZ (14.4%) i krađa iz čl. 203 KZ (10.5%). Zaključak je da je oko 66% od ukupnog broja ispitanika sankcionisano za ova tri navedena krivična dela imovinskog karaktera.²⁰

Tip dela - ispitanici su u 40,3% slučajeva izvršili krivično delo sa elementima nasilja, dok je kod 50,2% ispitanika zabeleženo odsustvo nasilja pri vršenju krivičnih dela. U pogledu tipa dela, podatak nije dostupan za 7,2% lica.

19 Pored ovih, najučestalijih zanimanja, jedan manji deo ispitanika je prošao obuke za sledeća zanimanja: cvečar, krojač, električar, mašinbravar, stolar, limar, moler, frizer, kuvar, monter centralnog grejanja, pekar, alatničar, tapetar, vešeraj, bravar, higijeničar, hortikultura, oštrač reznog alata.

20 Osim navedenih krivičnih dela, sledećim redom se pojavljuju i krivična dela: ubistvo iz čl. 113 KZ (6 ispitanika), neovlašćeno korišćenje tuđeg vozila iz čl. 213 KZ (6 ispitanika), nasilje u porodici iz čl. 194 KZ (4 ispitanika), silovanje iz čl. 178 KZ (4 ispitanika), neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga iz čl. 246 KZ (3 ispitanika), nasilničko ponašanje iz čl. 344 KZ (3 ispitanika) i teško ubistvo iz čl. 114 KZ /3 ispitanika). Pojedinačno posmatrano, učešće navedenih krivičnih dela je ispod 5% u ukupnoj strukturi izvršenih krivičnih dela. U kategoriju ostalo spadaju krivična dela koja su navedena samo jednom ili dva puta. Krivična dela: prinuda iz čl. 135 KZ, sitna krađa, utaja i prevara iz čl. 210 KZ i teška dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja iz čl. 297 KZ, registrovana su po dva puta. Sledeća dela: izazivanje opšte opasnosti iz čl. 278, iznuda iz čl. 214 KZ, laka telesna povreda iz čl. 122 KZ, Napad na službeno lice u vršenju službene dužnosti iz čl. 323 KZ, obljuba sa detetom iz čl. 180 KZ, nedozvoljena proizvodnja, držanje, nošenje i promet oružja i eksplozivnih materija iz čl. 348 KZ, posredovanje u vršenju prostitucije iz čl. 184 KZ, protivpravno lišenje slobode iz čl. 132 KZ, teška telesna povreda iz čl. 121 KZ i trgovina ljudima iz čl. 388 KZ, navedena su po jednom.

Broj dela - Istraživanje je takođe pokazalo da su ispitanici iz ovog uzorka u proseku bili sankcionisani za dva krivična dela, dok se broj dela po ispitaniku kretao u rasponu od jednog do četiri izvršena krivična dela. Treba primetiti da je samo u 36% slučajeva ispitanik izvršio jedno krivično delo. Kada je reč o **mногоstrukosti krivičnih dela**, ona je zabeležena u 42,9% slučajeva, odnosno u 42,9% nije registrovana.

4.2.2. Povrat - deskriptivna statistika

Kriminalni povrat je registrovan kod 36% ispitanika (njih 65 je recidiviralo). Najveći broj novih presuda donet je nakon 2015. godine, više od 84% ukupnog broja novih osuda.

Podaci o novom krivičnom delu - Posmatrano po krivičnim delima, najveći broj lica - njih 25 (38,5%) ponovo se nalazi u sistemu izvršenja zbog izvršenog krivičnog dela iz čl. 204 KZ - teška krađa, potom zbog krivičnog dela razbojništva iz čl. 206 KZ - 19 ispitanika (29,2%) i krivičnog dela krađa iz čl. 203 KZ - 6 lica (9,2%).²¹

U oko 85% slučajeva, nova krivična sankcija usledila je nakon jednog novog dela, dok su u oko 15% slučajeva učinjena dva krivična dela. Važno je skrenuti pažnju i na to da su **u više od 52% nova izvršena dela uključivala elemente nasilja**.

Prosečna dužina novoizrečene kazne je 50.95 meseci (nešto više od 4 godine), ali je raspon veoma veliki, od 3 do čak 287 meseci (oko 24 godine). Važno je napomenuti da su oni čija nova krivična dela ne uključuju elemente nasilja kažnjeni sa u proseku 37 meseci zatvorske kazne, dok su oni koji su izvršili krivična dela sa elementima nasilja u proseku kažnjeni sa po 66 meseci kazne.

Novе sankcije (i to uglavnom kazna zatvora, u 93,8% slučajeva) su najčešće izricane za krivična dela teška krađa iz čl. 204 KZ i razbojništvo iz čl. 206 KZ.

4.2.3. Predviđanje povrata

Predviđanje povrata. Kako bi se razumelo koji faktori dovode do kriminalnog povrata kod osuđenika, napravljen je model koji u obzir uzima, pored osnovnih demografskih podataka o osuđenim licima (poput starosti, obrazovanja, bračnog statusa, zaposlenja), još i neke specifične faktore poput toga da li su prošli obuku ili ne, sklonosti zloupotrebi psihoaktivnih supstanci, dužine kazne, broja prethodnih osuda, izrečenih disciplinskih mera, mnogostrukosti dela, tipa dela, te skora na upitniku za procenu rizika. Primenjene analize su pokazale da su faktori koji imaju najveću značajnost u razumevanju kriminalnog povrata *broj prethodno izvršenih dela i tip izvršenog dela - naime, ispitanici skloni da izvršavaju veći broj dela koja ne uključuju elemente nasilja će imati veću šansu da recidiviraju.*

21 Pored pobrojanih krivičnih dela, u ukupnoj strukturi se nalaze i: krivično delo teško ubistvo iz čl. 114 KZ - 3 ispitanika, neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga iz čl. 246 KZ, nasilje u porodici iz čl. 194 KZ i ubistvo iz čl. 113 KZ - po 2 ispitanika, iznuda iz čl. 214 KZ, laka telesna povreda iz čl. 122 KZ, napad na službeno lice u vršenju službene dužnosti iz čl. 323 KZ - po jedan ispitanik.

OSVRT NA ISTRAŽIVANJE - ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Uticaj stručnog osposobljavanja na povrat osuđenih lica

Kada je u pitanju penološki povrat, istraživanje je pokazalo da je u obe grupe (*kriterijumska i kontrola*) ukupno 18,4% ispitanika recidiviralo. Ove dve grupe, konstruisane su sa ciljem da se sagleda uticaj stručnog obrazovanja i osposobljavanja na smanjenje stope povrata kod onih lica koja su takve obuke prošli, te je u tom smislu bilo neophodno sagledati da li postoji razlika između navedene dve grupe. Upravo u tom delu, pokazalo se da ne postoji razlika između onih lica koja su prolazila obuku, stekla sertifikat o stručnoj osposobljenosti za neko od pet na tržištu rada deficitarnih zanimanja i onih koja nisu prošla obuke. Naime, ukoliko se pojedinačno posmatraju povratnici u obe grupe, razlike u pogledu povrata nema - po 18,4% ispitanika unutar svake grupe je recidiviralo, pri čemu se najveći broj lica ponovo nalazi u sistemu izvršenja zbog izvršenog krivičnog dela iz čl. 246 KZ - neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga (32,3%), potom zbog krivičnog dela teška krađa iz čl. 204 KZ (25,5%) i krivičnog dela razbojništva iz čl. 206 KZ (16,7%).

Podatak o strukturi krivičnih dela je donekle i bio očekivan, naročito ako se ima u vidu da najveći deo osuđeničke zajednice u Srbiji upravo čine učinioci pobrojanih krivičnih dela. Međutim, podatak koji izaziva najveću pažnju i dilemu, jeste upravo podatak da nema razlike u povratu između kriterijumske i kontrolne grupe. Smatramo da bi ovom pitanju trebalo pristupiti veoma oprezno i da ujednačenost kriterijumske (*osuđenici koji su prošli obuku*) i kontrolne grupe (*osuđenici koji nisu prošli obuku*) u pogledu povrata ne bi smeo biti jedini pokazatelj ostvarenosti svrhe VET projekta. Pre bi se moglo reći da je ovim projektima napravljen veliki iskorak kada je reč o radu sa samim osuđenicima, te pružanju mogućnosti da se po otpustu iz sistema izvršenja krivičnih sankcija otvore mogućnosti za lakši pronalazak posla na tržištu rada. Same obuke nikako nisu i ne mogu biti dovoljne, one mogu biti jedino dobra podloga za postpenalnu pomoć, sa kojom se započinje još u toku trajanja kazne, sa ciljem da se osuđeno lice lakše pripremi za život na slobodi. Postpenalna pomoć se ogleda u pružanju moralne i materijalne podrške osuđenom licu i u literaturi se smatra jednim od najvažnijih segmenata svakog kaznenog sistema.

Odredbom čl. 186 ZIKS, propisan je postupak pružanja pomoći i prihvata osuđenog lica, pri čemu je u stavu 3. navedeno da se postupak pružanja pomoći i prihvata osuđenog nakon izvršene kazne zatvora *uređuje posebnim zakonom*. Zakon o postpenalnoj pomoći do danas nije donet, te ovakva jedna odredba u ZIKS predstavlja samo „mrtvo slovo“ na papiru, odnosno odredbu koja nema svoju primenu u praksi.

Drugim rečima, postpenalna pomoć u praksi se ostvaruje isključivo u onim situacijama kada osuđeno lice nema obezbeđen prihvata, u smislu prostorija za stanovanje, u kojim situacijama kazneno-popravne ustanove obaveštavaju odgovarajući centar za socijalni rad, koji pronalazi smeštaj takvom licu. Kada je reč o zapošljavanju i drugim segmentima života, postpenalni prihvata u praksi ne funkcioniše. U tom smislu, propisi koji su doneti u toku 2014. godine, pre svega Zakon o izvršenju krivičnih sankcija i Zakon o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera, predstavljaju u jednom delu dobru, ali ne i dovoljnu osnovu za funkcionisanje potpenalne pomoći. Iz tog razloga, smatramo da problem nije u neadekvatnosti stručnog osposobljavanja (VET projekat) već je u pogledu postpenalnog prihvata i pomoći neophodno unaprediti postojeća zakonska rešenja i stvoriti objektivne uslove za njihovu punu implementaciju u praksi.

Ne treba zaboraviti da je postpenalni prihvata važan isključivo za one osuđenike koji su u svakom pogledu spremni i voljni da prihvata život na način kako se to očekuje od svih, odnosno na način koji podrazumeva nečinjenje krivičnih dela. Iz tog razloga, važno im je pružiti šansu.

Najzad, nezavisno od svega iznetog, važan podatak do koga se došlo u ovom istraživanju, jesu faktori predviđanja kojima je objašnjeno 14% povrata. Multivarijacioni model predikcije povrata, pokazao je da su statistički značajni indikatori povrata - **broj prethodnih pravnosnažnih presuda, broj disciplinskih mera u toku izdržavanja kazne zatvora i ukupan skor na upitniku za procenu rizika**. Broj ranijih osuda, u nauci se tradicionalno povezuje sa sklonošću vršenju krivičnih dela, po principu - što je veći broj ranijih pravnosnažnih presuda, veće su šanse da će se ispitanik ponovo nađe u sistemu izvršenja, odnosno da ponovo učini krivično delo. Disciplinske mere su pokazatelj da je lice u toku izvršenja kazne zatvora imalo problem sa vladanjem, što je u praksi dovodilo do rekategorizacije osuđenika u tretmansku grupu sa manjim stepenom prava i pogodnosti. Međutim, izricanje disciplinskih mera ima uticaja i na poslednju navedenu varijablu - ukupan skor na upitniku za procenu rizika, budući da loše vladanje doprinosi povećanju ukupnog skora, a samim tim i formiranju nepovoljne procene u pogledu stepena rizika od ponovnog vršenja krivičnih dela. Moglo bi se tvrditi da je upitnik u ovom delu pokazao svoju veliku validnost u praksi, čime se dovode u pitanje ranije kritike ovakvog sistema bodovanja lica koja se nalaze na izdržavanju kazne zatvora.

Uticaj mera bezbednosti obaveznog lečenja narkomana i alkoholičara na povrat

Istraživanje u okviru Specijalne zatvorske bolnice, koje možemo nazvati i pilot istraživanjem, budući da je povrat sagledan isključivo u odnosu na dve mere bezbednosti (*mera bezbednosti obaveznog lečenja narkomana i mera bezbednosti obaveznog lečenja alkoholičara*) dovelo je do interesantnih podataka, koji mogu predstavljati dobru podlogu za dalja istraživanja:

- › Ne postoji bitna razlika u pogledu strukture najčešće izvršenih krivičnih dela u pogledu lica prema kojima je primenjena neka od dvaju navedenih mera bezbednosti i onih lica kod kojih su ove mere izostale. Naime, kao i u okviru prvog dela istraživanja, učinioci prema kojima su primenjene mere bezbednosti su najčešće osuđeni zbog sledećih krivičnih dela: neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga iz čl. 246 KZ (41%), teška krađa iz čl. 204 KZ (19,1%) i razbojništvo iz čl. 206 KZ (16,2%). Jedino delo koje bitno odstupa, jeste krivično delo *nasilje u porodici* iz čl. 194 KZ, koje je u ukupnoj strukturi znatno češće kod onih lica kojima je izrečena mera bezbednosti - 4,4%.
- › Ispitanici su u proseku proveli oko *pet meseci* u Specijalnoj zatvorskoj bolnici, što govori u prilog tome da se trajanje ove dve mere bezbednosti u praksi može smatrati relativno kratkim.

- › Osuđenici sa merom bezbednosti obaveznog lečenja alkoholičara, skloniji su vršenju krivičnih dela sa elementima nasilja - oko 73%, dok su oni sa merom bezbednosti lečenja narkomana skloniji vršenju krivičnih dela bez elemenata nasilja - oko 77%.
- › Povrat je registrovan kod 26% ispitanika, pri čemu je najveći broj njih - oko 93% osuđeno na bezuslovnu kaznu zatvora, dok je prema 5% ispitanika (recidivista) sud uz kaznu zatvora ponovo izrekao meru bezbednosti obaveznog lečenja narkomana / alkoholičara.
- › U multivarijacionom modelu predviđanja recidiva, pokazano je da su samo dva faktora predviđanja ostala statistički značajna i to: **godina rođenja i godina isteka kazne** - mlađi ispitanici kojima je kazna ranije istekla će imati veću šansu da recidiviraju. Uz pomoć ovog modela, objašnjeno je svega 5% povrata.
- › Pored prethodnog modela, testiran je i multivarijacioni model predviđanja tipa novoučinjenog dela, koji je pokazao da **pojedinci koji su skloni nasilnom ponašanju u prošlosti, biće skloni istom i dalje**, dok druge varijable, uključujući i meru bezbednosti, nemaju značajnu ulogu. Uz pomoć ovog modela, objašnjeno je 43% povrata.

U daljim istraživanjima, smatramo da bi trebalo sveobuhvatno sagledati sve one mere bezbednosti koje podrazumevaju lečenje u okviru Specijalne zatvorske bolnice. Dalje, važan je i taj podatak da se celokupan spis predmeta dalje prosleđuje kazneno-popravnim zavodima, tako da je za detaljniju analizu neophodno sagledati i lične listove (*dosije osuđenika*) koji se nalaze u arhivama navedenih ustanova. Prikazani podaci daju jednu opštu sliku o merama bezbednosti obaveznog lečenja narkomana, odnosno obaveznog lečenja alkoholičara, na osnovu onih podataka koji su bili dostupni u okviru Specijalne zatvorske bolnice, a u kontekstu povrata. Kao što se vidi, povrat je registrovan kod više od četvrtine ispitanika pa se postavlja pitanje da li mere bezbednosti, onako kako su postavljene odredbama KZ, u praksi doprinose da se otklone stanja ili uslovi koji mogu biti od uticaja da učinilac ubuduće ne vrši krivična dela, naročito ako se ima u vidu da postoje i oni povratnici kojima je ponovo izrečena jedna od navedene dve mere bezbednosti.

Na kraju, smatramo važnim da ukažemo i na neke od problema u praksi, na koje su nam na početku istraživanja ukazali stručnjaci - lekari koji rade u okviru Specijalne zatvorske bolnice. Prvo, dešava se da sudovi u odvojenim krivičnim postupcima (dva različita krivična dela) odrede primenu mere bezbednosti, što u praksi dovodi do toga da lice koje je pri kraju izvršenja mere, dobije novu, usled čega ostaje u Specijalnoj zatvorskoj bolnici iako je njegovo lečenje okončano. Drugo, sudovi u nekim situacijama izriču meru bezbednosti obaveznog lečenja narkomana, samo iz razloga zato što je određeno lice osuđeno zbog izvršenja krivičnog dela iz čl. 246 KZ - neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga, a da pri tom to lice ne zloupotrebljava psihoaktivne supstance, što u praksi dovodi do toga da takvo lice ima problem sa disciplinom (pružanje otpora) u okviru Specijalne zatvorske bolnice.

Alternativne krivične sankcije i povrat

Ovim istraživanjem, sagledane su samo dve alternative krivične sankcije, pri čemu se pravom alternativom kazni lišenja slobode može smatrati kazna rada u javnom interesu (koju inače i čini najveći deo ispitanika). Uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom, sagledana je kao alternativna krivična sankcija, iako ona u današnjem sistemu predstavlja meru upozorenja, a ne kaznu. Ipak, zbog svoje suštinske prirode, možemo je smatrati alternativom kazni lišenja slobode, za ona lakša krivična dela.

U odnosu na sve sagledane kategorije u celokupnom istraživanju, najmanji *povrat* je registrovan upravo u pogledu onih lica koja su osuđena na jednu od pomenute dve sankcije i on *iznosi 12%*, pri čemu daleko više recidiviraju oni koji su osuđeni na uslovnu osudu sa zaštitnim nadzorom (ukoliko je posmatramo nezavisno od kazne rada u javnom interesu, četvrtina ispitanika je recidivirala).

Ukoliko se posmatra struktura krivičnih dela, sasvim je logično da su ispitanici prema kojima je primenjena neka od dve sagledane alternativne sankcije, najčešće osuđeni za krivično delo iz čl. 203 KZ - krađa (28,1%) potom za krivično delo neovlašćeno držanje opojnih droga iz čl. 246a KZ (13,5%) i za laku telesnu povredu iz čl. 122 KZ (8,4%). Ne treba zanemariti ni podatak da je u 6,2% slučajeva alternativna sankcija izrečena onim licima koja su osuđena zbog izvršenog krivičnog dela nasilje u porodici iz čl. 194 KZ, iako ono suštinski predstavlja krivično delo sa elementima nasilja. Sa druge strane, pri povratu, struktura krivičnih dela je bitno drugačija, odnosno primetno je da u strukturi novoučinjenih dela ipak dominiraju ozbiljnija imovinska krivična dela, poput teške krađa i razbojništva, u kom smislu ne treba da čudi podatak da je u više od 96% sud za novoučinjeno delo izrekao kaznu zatvora.

Kao i u ostalim slučajevima, u multivarijacionoj analizi su sagledani svi potencijalni faktori predviđanja povrata, pri čemu su se kao značajni izdvojili jedino *dužina sankcije* i *ishod sankcije* – osuđenici **koji su bili osuđeni na dužu sankciju**, i oni čiji je ishod sankcije bio neuspešan će imati **veću šansu da recidiviraju**. Ovakav podatak, upravo govori u prilog tome da je neophodno da alternativna sankcija bude dobro prihvaćena od strane samog osuđenog lica, ali i da postoji dobro utvrđen sistem kontrole takvih osuđenih lica, što se kod kazne rada u javnom interesu pre svega ogleda u odgovarajućem broju adekvatnih radnih mesta na kojima bi osuđenici mogli da izvršavaju ovu vrstu krivične sankcije. Pored odgovarajućih poslova, neophodno je da postoji i adekvatan broj osposobljenih lica (poverenika) koji treba da pruže pomoć i podršku osuđenim licima u toku izvršenja neke od zakonom predviđenih alternativnih sankcija.

U posmatranom periodu, moglo bi se konstatovati da je daleko bolji efekat imala primena kazne rada u javnom interesu, u odnosu na primenu mere upozorenja uslovne osude sa zaštitnim nadzorom, kada je reč o uticaju krivične sankcije na individualnom planu, odnosno kao odvratajući mehanizam od ponovnog vršenja krivičnog dela. I pored toga, smatramo da ne bi trebalo da se odustane od primene ove mere upozorenja, štaviše - trebalo bi afirmisati njenu primenu, ali tek pošto se objektivno stvore uslovi za njenu adekvatnu primenu u praksi, koji prvi korak je učinjen 2014. godine, donošenjem Zakona o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera.

Povrat kod lica prema kojima je primenjena vaspitna mera upućivanje u vaspitno-popravni dom

Kada je u pitanju kriminalni povrat lica kojima je izrečena vaspitna mera upućivanje u vaspitno-popravni dom, a koja su bila uključena u istraživanje, registrovan je kod 36% ispitanika, odnosno njih 65 je recidiviralo, od 181 lica koje je ispitano. Multivarijantna analiza predviđanja recidiva ukazala nam je da su samo dva faktora predviđanja ostala statistički značajna: **broj prethodno izvršenih dela** i **tip izvršenog dela** - naime, ispitanici skloni da izvršavaju veći broj dela koja ne uključuju elemente nasilja će imati veću šansu da recidiviraju. Navedeno nas vodi i ka sledećem zaključku, a to je: da ukoliko nisu otklonjeni uzroci kriminalnog povrata, odnosno obezbeđen adekvatan postpenalni prihvata za svakog konkretnog ispitanika, postignuti rezultati tretmana i završene obuke nisu dovoljni uslov da ova lica po izlasku iz ustanove ne ponove vršenje krivična dela.

Imajući navedeno u vidu kao sledeći korak nameće se analiza mogućnosti primene, modifikacije i dometa potencijalnih rešenja, odnosno osmišljavanje formalnog programa reinetegracije koji bi najbolje odgovorio na specifične potrebe maloletnika/ca u našoj zemlji. Posebno moramo imati u vidu da zbog specifičnih potreba maloletnica, programi tretmana i reintegracije maloletnica posebno moraju biti targetirani. Programi tretmana i resocijalizacije devojčica koje ispoljavaju antisocijalno ponašanje trebalo bi da budu osetljivi na specifičnosti ženskog kriminala, pre svega na to da su maloletnice kao učinioci krivičnih dela često bile žrtve zlostavljanja i da su upravo iz te uloge činile krivična dela.

Programi reintegracije koji bi se sprovodili tokom boravka maloletnika/ce u ovoj ustanovi, a koji bi obuhvatili psihosocijalne intervencije i edukacije o životnim veštinama sa maloletnikom/com, kao i intenzivni psihosocijalni rad sa porodicom i socijalnom mrežom moraju se realizovati od samog ulaska maloletnika u vaspitno-popravni dom.

Neophodno je osmisliti i podržati programe reintegracije koji bi bili dostupni maloletniku/ci i nakon izlaska iz vaspitno-popravnog doma, a koji bi se odnosili na psiho-socijalnu podršku i pomoć, stručno usavršavanje, pomoć prilikom zaposlenja, kontinuiranu superviziju.

Sve navedeno mora imati i svoju pravnu podlogu u smislu unapređenja normativnog osnova, ali i njegove pune primene u praksi.

Na ovom mestu želimo da ukažemo i na neophodnost stvaranju uslova za bolje povezivanje sistema maloletničkog krivičnog pravosuđa sa sistemom postpenalnog prihvata punoletnih učinioca krivičnih dela, pogotovo imajući u vidu da iz vaspitno-popravnog doma prevashodno nakon izvršenja, odnosno obustave izvršenja ove zavodske vaspitne mere izlaze punoletna lica.

Naravno uvek treba imati na umu da u Republici Srbiji, pored sistema maloletničkog krivičnog pravosuđa i mreže ustanova za izvršenje zavodskih sankcija za maloletnike, sistem socijalne i zdravstvene zaštite predstavljaju osnovu podrške maloletnicima/cama u sukobu sa zakonom tokom procesa njihove resocijalizacije i reintegracije. Kontinuirana podrška ova dva sistema, kako tokom izvršenja same krivične sankcije, a prevashodno u prvim mesecima po izlasku lica iz ustanove, nameće se kao prioritarna i na njoj u budućim reformskim procesima posebno treba insistirati.

